

ŽUPNIK JURAJ TOMAC I VLASTI KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA 1919.-1923.

Ivica MIŠKULIN, Slavonski Brod

U radu autor, na temelju arhivskog materijala i stranačkog tiska, rekonstruira odnos između lokalnih, pokrajinskih i središnjih vlasti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca s jedne, te katoličkog svećenika Jurja Tomca, s druge strane, u vremenskom razdoblju 1919.-1923. godine. Političko nastupanje župnika Tomca, u političkom životu Hrvatske sve do pred kraj 1918. godine, bilo je obilježeno antagonizmom prema ideji o jedinstvu jugoslavenskih naroda, točnije prema viziji te ideje u očima političara Hrvatsko-srpske koalicije. Kasnije, kada je stvorena Kraljevina SHS, Tomac se, suprotno željama vrha Katoličke crkve u Hrvatskoj, nije libio korištenja propovjedaonice u političke svrhe. Kako je središnja misao njegovih propovijedi bila sadržana u protivljenju nametnutim pravilima beogradskog režima (monarhizam i dr.), vlasti su odmah poduzele niz koraka uperenih protiv njegovog djelovanja (praćenje, podizanje krivičnih prijava te neke administrativne mjere). Pritom Tomcu nije od koristi bilo zahlađenje odnosa s radićevskom organizacijom potkraj 1922. i početkom 1923. godine, kao odraz šireg političkog kretanja.

KLJUČNE RIJEČI: *Kraljevina SHS, Juraj Tomac, politička povijest, XX. stoljeće, Katolička crkva.*

Uvod

Pored raznolikosti u etničkim i drugim pojavnostima, jugoslavenska država međuratnog razdoblja (Kraljevstvo/Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca/Kraljevina Jugoslavija) odlikovala se i onom religijskog karaktera. Na njezinom ozemlju došlo je do susreta, a onda i svojevrsnog prožimanja, četiriju velikih svjetskih religija (katoličanstvo, pravoslavlje, islam i judaizam), a nije na odmet spomenuti niti egzistiranje drugih religijskih sljedbi. Naravno, da postojanje tako šarolike religijske zbilje, a tomu treba dodati da se teritorijalni razmještaj njihovih podržavatelja (stanovništvo) nije mogao pohvaliti kompaktnošću, nije moglo proći bez različitih političkih refleksija.

Potvrdu konačnog raskida Katoličke crkve u Hrvatskoj s Austro-Ugarskom Monarhijom predstavlja okružnica najviših predstavnika te religijske zajednice objavljena u drugoj

polovici studenog 1918. godine. Najvažnije odredbe te okružnice bile su one u kojima se zabranjivalo korištenje crkvenih prostora u političko-agitacijske svrhe te odredba u kojoj je zabranjeno svećenstvu da se određuje o obliku političkog uređenja nove države.¹ Nije nevažno spomenuti i činjenicu da je značajan dio katoličke hijerarhije, i to one najviše, otvoreno prigrlilo ideju o pripadnosti Hrvata i Srba istoj etničkoj zajednici, no ovakva ocjena ne vrijedi za hrvatske krajeve sa znatnijom populacijom srpske etničke zajednice.² Podjela oko stajališta o podržavanju novostvorenog državnog stanja (Kraljevina SHS) bila je vidljiva i po liniji pripadnosti na hijerarhijskoj ljestvici Katoličke crkve u Hrvatskoj. Niži katolički kler, pogotovo u hrvatskoj periferiji, predstavljao je, barem u promidžbenom smislu, opasnog protivnika nastupajućem centralizmu beogradskih krugova. Za to je više razloga. Prije svega seoski župnici su sa mnogo više osjetljivosti bili sposobni proniknuti u svakodnevnicu hrvatskog seljaka (a to podrazumijeva i njegov odnos s režimom), ali su mogli bolje i osjetiti rezultate »neposrednijeg iskustva Srba«.³

Politička razmišljanja župnika Tomca

Katolički svećenik Juraj Tomac⁴, od samih početaka svoje političke karijere bio je neraskidivo vezan uz Čistu stranku prava (dalje ČSP).⁵ Tomčevim ulaskom u ČSP stranka je dobila mladog svećenika, konzervativno raspoloženog, ali, što je najvažnije, neobično agilnog promicatelja svoje političke ideologije, o čemu najbolje svjedoče njegovi brojni tekstovi u tadašnjem stranačkom tisku. U političkom životu Hrvatske toga vremena Tomac pokazuje da je svoja nastojanja znao pretočiti u konkretan politički rezultat. Od prvog osvajanja saborskog mandata 1897. godine u izbornom kotaru Dugo Selo, preko mandata u izbornom kotaru Biškupec, pa sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije, Tomac je konstantni sudionik saborskih zasjedanja u Zagrebu.⁶ Čini se da je Tomac u svojim političkim razmišljanjima, a onda i u postupcima, iskazivao čvrstoću i odlučnost, te nespornost da lako promijeni svoje stajalište. Barem je takav dojam ostavljao u očima suvremenika. Ta Tomčeva svojstva zabilježio je Iso Kršnjavi⁷, spominjući ga u svojim sjećanjima, a u kon-

¹ Okružnicu su potpisali dr. Josip Marušić, biskup senjski i modruški, dr. Dionizije Nyaradi, apostolski administrator križevački, dr. Anđelko Voršak, kapitularni vikar đakovački te dr. Ante Bauer, nadbiskup zagrebački i metropolit zagrebačke crkvene pokrajine. O tome vidi u Zlatko MATIJEVIĆ, »Katolička crkva u Hrvatskoj 1918.-1921.«, *Povijesni prilozi* (dalje *PP*), V/1986., br. 1, 19.-21.

² O tome vidi u Jure KRIŠTO, »Katolici i ideologija jugoslavenstva«, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje *ČSP*), XXIV/1992., br. 2, 25-45.

³ *Isto*, 34.

⁴ Juraj Tomac rođen je u Molvama 17. travnja 1866. godine. Gimnazijsko i fakultetsko obrazovanje (bogoslovija) završio je u Zagrebu, a zaređio se 1899. godine. Nakon obavljanja župne službe u Pakracu i Biškopcu, 1910. postaje župnikom u Vojnom Križu. Ovdje i umire 14. ožujka 1930. godine. (»Slava Jurju Tomcu!«, *Hrvatsko pravo*, Zagreb, XXI/1930., br. 5261, 1; Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb 2001.)

⁵ O političkom djelovanju ove stranke, čiji su pripadnici nazivani/nazvani frankovci, prema njezinom najutjecajnijem članu Josipu Franku, vidi u S. MATKOVIĆ, *Čista stranka*.

⁶ *Isto*, 319-320.

⁷ Izidor (Iso) Kršnjavi (Našice, 22. travnja 1845. – Zagreb, 5. veljače 1927.), povjesničar umjetnosti. Studij povijesti umjetnosti završio u Italiji, a 1877. postaje profesor istog predmeta na Filozofskom fakultetu u

tekstu rasprave o čestoj prisutnosti »nesposobnih« svećenika-predavača po gimnazijama. Prema Kršnjaviju, ne treba se libiti premještanja takvih svećenika u provinciju »a onog sposobnog sa sela, makar on bio »čisti« Tomac, namjestiti da bude katehetom na srednjim školama, gdje mladež najlakše kraj nesposobnog katehete padne u apatiju prema svemu, pa i vjeri«.⁸

U, gotovo, konstantnoj prisutnosti unutarstranačkih trzavica i lomova pravaške stranke, kojima, vjerojatno, nije bila u tom stupnju izložena niti jedna politička grupacija u stranačkom životu Hrvatske, Tomac pokazuje ustrajnost u vjerovanju u misao Ante Starčevića. Prema njemu »učio je slavni Ante kao zabrinut otac svoju djecu, da neka ne očekuju od nikoga drugoga pomoći, neka se ne ufaju niti u ovoga, niti u onoga, niti u Švabu, niti u Talijana, niti u Magjara, niti u Srbina, nego jedino u svemogućega Boga i u same sebe«.⁹ Stoga je formiranje nove stranke, 1908. godine, u čemu su glavnu ulogu imali Starčevićevi sinovci David i Mile, naišlo na Tomčevu osudu. S prisutnom gorčinom u tonu, »pero ne može da piše, što ipak mora da napiše«, Tomac ih optužuje za traženje oslonca u drugim političkim čimbenicima, ironično zaključujući da »jerbo drugačije ne može Starčevićeva stranka podpuno izvesti svoj plan«.¹⁰ Kad je već bio župnikom u Vojnom Križu (1911. godine), Tomac je bio prisutan jednom razgovoru između Kerubina Šegvića i Mile Starčevića, u kojem je Šegvić, pored uvjeravanja Starčevića u njegove sposobnosti za vođenje stranke, istoga nagovarao da »Židova Franka treba izbaciti iz stranke«.¹¹ Tada je Starčević ponudio i Tomcu da se odcijepi od Franka (misli se na Josipa Franka), što je ovaj odbio. Kako je Tomac, u vrijeme zasjedanja sabora u Zagrebu, često ručao kod Starčevića, sada je i ovoj navici došao kraj. Tomac je svoj iskaz Kršnjaviju završio riječima: »Valjda neću za ručak prodati dušu«.¹²

Kao neobično agilna osoba župnik Tomac se u svojim brojnim novinskim pojavljivanjima osvrnuo i na ostale aktualnosti tadašnjeg političkog života u Hrvatskoj. Jedna od njegovih stalnih političkih preokupacija bilo je bavljenje odnosom između katoličkog svećenstva i nastupajuće ideologije Hrvatsko-srpske koalicije (HSK), koja se, pod sve jačim utjecajem Svetozara Pribićevića i srpskog krila unutar HSK, sve više pretvarala u ideju o jedinstvenom jugoslavenskom narodu. Nastupajući kao branitelj hrvatskih interesa, koji su, u Tomčevim očima, ugroženi i samim postojanjem »jugoslavenske« ideje, on je, u samom sutonu Austro-Ugarske Monarhije, 1918. godine, ustvrdio kako »nema kompromisa izme-

Zagrebu. Godine 1884. biva prvi puta, kao kandidat Narodne stranke, izabran u Hrvatski sabor. U vrijeme vladavine te stranke Kršnjavi u razdoblju 1891.-1896. obavlja dužnost predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu kod Zemaljske vlade u Zagrebu. Godine 1884. prekida suradnju s Franjom Račkim i biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom. Za vrijeme obavljanja dužnosti vladinog odjelnog predstojnika ističe se inicijativama za podizanje i preuređenje brojnih prosvjetnih i kulturnih zgrada i ustanova. Pisao memoare, romane i drame, a kratkotrajno se bavio i slikarstvom. (*Enciklopedija Jugoslavije* [dalje *EJ*] Zagreb 1962., sv. 5, 434)

⁸ Iso KRŠNJAVI, *Zapisci iza kulisa hrvatske politike*, knj. I, Zagreb 1986., 159.

⁹ Juraj TOMAC, »Ante Starčević i njegovi sinovci«, *Hrvatske pravice*, Varaždin, II/1908., br. 19, 1-2.

¹⁰ *Isto.*

¹¹ I. KRŠNJAVI, *Zapisci*, knj. II, 653.

¹² *Isto.*

dju krivovjerja i pravovjerja, između škizme i jedinstva, tako ne može biti kompromisa između jugoslavenstva – razumievam pod jugoslavenstvom ovo i ovakvo, kakovo su jugoslavenski političari hic et nunc počeli nagovještavati – i hrvatstva». ¹³ U Tomčevim razmišljanjima je više nego primjetno poistovjećivanje katoličkog svećenstva s hrvatstvom, tj. s obranom njegovih prava, pa iz te zadane činjenice proizlazi i odlučnost da se hrvatstvo brani svim sredstvima. Treba, također, primijetiti da Tomac uvodi i sintagmu »svećenici pravaši-Frankovci«, koji su posve odlučni da, ukoliko zatreba, »za svoj hrvatski narod proliti i krv, kao što ju i oni Hrvati na ratištu prolijevaju, no ne prolijevaju tu krv za zamusanu, maglovitu Jugoslaviju«. ¹⁴ Možda i predosjećajući svu težinu i ozbiljnost nastupajućih događaja, ali i njihove implikacije za vlastitu sudbinu, on je, u jednom od svojih posljednjih tekstova pred slom Monarhije, zavapio: »Od kuge, glada, rata i jugoslavenskih Hrvata, oslobodi nas Gospode!«. ¹⁵

Prema Srbima, župnik Tomac nije zauzimao tako isključiva stajališta, ali je oštro osuđivao postojanje pomirljivijeg stajališta Starčevićeve stranke prava (SSP), prema zahtjevima te etničke zajednice u Hrvatskoj. No, imao je i dobar razlog za takvo stajalište. Protiveći se postojanju ideje o uspješnijoj obrani hrvatskih prava uvođenjem i hrvatskih Srba, kao političkih čimbenika, u tu borbu, Tomac je otvoreno ukazivao na činjenicu srpskog svojatanja hrvatskih zemalja, jer ako se pogledaju »zemljopisne srpske karte, pak će te isto tako tražiti na tim kartama, gdje je Hrvatska«. ¹⁶ Doduše, Tomac je i sam, u svojem političkom djelovanju, bio, upravo zbog optužbe da potpiruje širenje nesloge i mržnje između hrvatske i srpske etničke zajednice u pakračkom kotaru, doživio određene neugodnosti. Na zahtjeve najviših vlasti (ban) Tomac je premješten na mjesto upravitelja župe u Biškopcu 1897. godine. ¹⁷

Unutar političkog tijela ČSP-a, Juraj Tomac posebno se bavio položajem seljaštva u društvu, pri čemu je vrlo izvjesno da je tu utjecaja imala činjenica da je bio svećenik-župnik. ¹⁸ Upravo iz ovog razloga potrebno se ukratko osvrnuti i na Tomčeva razmišljanja o mjestu i ulozi Stjepana Radića, sada u vremenu postojanja Kraljevine SHS, kada je ovaj seljački tribun uspio oko svoje političke misli homogenizirati dominantnu većinu hrvatskog naroda. Tomčev stav (nakon prekida 1922.-1923.) prema Radićevom političkom djelovanju karakterizira određena dvojnost. Na prvom mjestu treba istaći da mu Tomac oštro zamjera negativistički stav prema katoličkom svećenstvu. Radić je čelni čovjek jednog katoličkog naroda, a on sam obilježen je protukatolicizmom, i ne samo to, na jednoj seljačkoj skupštini u Krašiću, u rujnu 1924. godine »Stjepan Radić [je] pred preko pet tisuća sakupljenog seljaštva nazivao biskupe poganima i pijanicama i škrcima« te je »odvraćao slušatelje od polaska na sv. misu, tumačeći da se može svatko Bogu moliti i kod kuće – u šljiviku«. ¹⁹

¹³ Juraj TOMAC, »Smije li hrvatski katolički svećenik raditi za Jugoslaviju«, *Hrvatska*, Zagreb, ?/1918., br. 2113, 1.

¹⁴ *Isto.*

¹⁵ *Isto.*

¹⁶ Kao bilješka br. 9.

¹⁷ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka*, 85-87., 319.

¹⁸ *Isto*, 183.

¹⁹ Juraj TOMAC, »Jedna prežalosna pojava«, *Nedjelja*, Sarajevo, IV/1924., br. 15, 3-4.

Radićevo koketiranje s komunističkom Moskvom također je naišlo na Tomčevu kritiku.²⁰ S druge strane niti Tomac nije uspijevao sakriti određenu zadivljenost, pa čak i zavist, jer je bilo evidentno, da je Radić, usprkos ponekad očitog političkog nesnalaženja, uspio zadobiti podršku hrvatskog seljaštva. Tako je i Tomac, ne bez ironije, zaključio kako je »bez ikakvih rezerva, bez ikakvih uvjeta izručilo hrvatsko seljaštvo u ogromnoj većini ponovno potpuno povjerenje tomu i takovom Radiću«. ²¹ Stavovi župnika Tomca o Stjepanu Radiću i njegovom političkom djelovanju nisu uvijek bili obojeni negativizmom. Do raspada I. Hrvatskog bloka²² (I. HB), a zatim i početka žestoke medijske kampanje, pokrenute u središnjem glasilu Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS), *Slobodnom Domu*, protiv dojučerašnjih saveznika, Hrvatske stranke prava (HSP), pa i njega osobno, odnosi između župnika Tomca i križkih radićevaca bili su vrlo bliski.²³

Početak slučaja – Župnik Tomac i vlasti 1918.-1919.

Kratkotrajno razdoblje trajanja Države SHS (29. listopada – 1. prosinca 1918. godine) obilježeno je dvama najvažnijim karakteristikama. Prva se očituje u željama vladajućih krugova (unitaristički raspoložena inteligencija i viši srednji slojevi), koncentriranih u Narodnom vijeću SHS (NV) i s prevladavajućim utjecajem u tom tijelu, da se planirano »ujedinjenje« s Kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom provede što prije, a da se pri tome uopće ne vodi o računa o stvarnim željama stanovništva, prvenstveno hrvatskog seljaštva. S druge strane, upravo su ovi slojevi (seljaštvo) raspad Monarhije počeli, u sve većoj mjeri, doživljavati kao početak jednog novog stanja, obilježenog, prije svega, izostankom svake organizirane vlasti te novom razdiobom materijalnih dobara, u prvom redu zemlje.²⁴ U idućih mjesec dana cjelokupno područje sjeverne Hrvatske bit će zahvaćeno općim nemirima, u kojima će glavnu ulogu imati upravo seljaštvo. Potrebno je istaknuti i dominantni socijalni karakter ovih nemira.

Nemiri 1918. godine nisu mimoišli niti upravnu općinu Vojni Križ, gdje je župnik Juraj Tomac službovao od 1910. godine. Ovo vremensko razdoblje svakako mu je dalo dosta vremena da osjeti unutarnja razmišljanja hrvatskog seljaštva tog kraja, pa i da stekne njihovu naklonost. No, Tomac je njihovu naklonost stekao i praktičnijim načinima. O tome svjedoči i njegov dopis Središnjoj kancelariji NV-a u Zagrebu, u svojstvu predsjednika Mjesnog odbora NV-a u Vojnom Križu, upravo u vrijeme kada seljačka nezadovoljstva

²⁰ ISTI, »Hrvatski katolički seljače kuda te to vodi Radić?«, *Nedjelja*, III/1924., br. 30, 3 i ISTI, »Pred boljševičkim ispitnim povjerenstvom«, *Nedjelja*, III/1924., br. 35, 3.

²¹ Kao bilješka 19.

²² Prvi Hrvatski blok sačinjavali su Hrvatska republikanska seljačka stranka, Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava. Blok je, usprkos prilično različitim političkim mislima njegovih članica, bio povezan idejom otpora centralističko-unitarističkoj politici Beograda. S vremenom su različita stajališta pojedinih stranaka oko načina pružanja što boljeg otpora politici beogradskog režima dovela do njegovog raspada. O tome više vidi Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999., 95-104.

²³ Juraj TOMAC, »Batinaši, fašisti i neki Radićevci složno po župniku Tomcu«, *Hrvatska Misao* (dalje *HM*), Zagreb, IV/1923., br. 7, 2.

²⁴ Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988., 127-131.

u Hrvatskoj počinju poprimati sve većeg maha. Osjećajući i na svojoj koži sve teže ekonomske prilike on se založio da NV uputi jedan napatuk hrvatskoj emigraciji u Americi, a predložio je da bi se taj napatuk mogao i »javno u novinstvu obnarodovati«.²⁵

Župnik Tomac, kako je prije navedeno, nije imao velikih simpatija prema nastojanjima vladajućih krugova NV-a. To nije promaklo vlastima u Zagrebu, pa su njegova djelovanja sustavno praćena još od polovice prosinca 1918. godine. Prva prijava protiv Tomčeva djelovanja upućena je u Zagreb 18. prosinca. Uputio ju je žandarmerijski časnik Obrad Gruičić, stražmeštar 2. razreda u Vojnom Križu, navodeći Tomčevo nagovaranje prisutnog naroda, na služenju Svete mise (14. prosinca), da ne pristaje uz Kralja Petra. Gruičić je u svojoj prijavi predložio kao »neophodno nužno, da se rečeni gospodin župnik a isto tako i ravnajući pučki učitelj August Petrović (...) odaljen odstrane dok do možebitne neprilike i nemira došlo nije«.²⁶ Još je potrebno napomenuti i Gruičićevu ocjenu o žandarmerijskoj posadi u Vojnom Križu, koja je »dosta nepouzdana a koji bi mogli u slučaju možebitnog nemira, koji se ovdje od nekih huškača pod zadnje snovati počeo, postaji na štetu a ne na korist biti mogli«.²⁷

Da Tomac nije imao nikakvih iluzija o nastupajućim događajima svjedoči i prijava koju je protiv njega, samo dan nakon (19. prosinca) što je to učinio Gruičić, predao, ali sada vojnim vlastima (u Bjelovar), natporučnik Martin Petrinjak. Njegova se prijava u nekoliko detalja razlikuje od Gruičićeve. Petrinjak tvrdi da je prisustvovao Tomčevoj propovijedi 15. prosinca (Gruičić tvrdi da je propovijed održana 14. prosinca) i o tome sada izvještava svoje pretpostavljene. U prijavi on rekonstruirao Tomčevu propovijed, što se slaže s Gruičićevim navodima, u kojoj se ovaj usprotivio ujedinjenju sa Kraljevinom Srbijom tvrdeći da su to namjere viših krugova, »hrvatske gospode«, koja »nijesu nikada radila za narod nego proti naroda. Ovaj put im to ne će uspjeti, jer će si sam seljak urediti stvar kako bude on htio«.²⁸ Petrinjakova prijava predstavlja važnu kariku u kasnijim postupcima vlasti prema župniku Tomcu jer sadrži još neka njegova razmišljanja. Prema Petrinjakovim riječima Tomac je upravo tih dana boravio i u Zagrebu »i kogagod je od Hrvata potražio, reklo mu se, da je u zatvoru«.²⁹ Jedna od osoba koju je posjetio u zatvoru bio je i istaknuti pravaški političar dr. Ivo Frank³⁰, višestruki kandidat ČSP-a na parlamentarnim izborima u križkom

²⁵ Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb, fond NVSHS, kut. 6, Središnja kancelarija-Opći spisi, br. 1120, Župnik Juraj Tomac u Zagreb 19. studenog 1918.

²⁶ HDA, Predsjedništvo Zemaljske vlade (PRZV), kut. 957, 6-14/1117/1919., Agitacije nekih župnika protiv današnjega državnog poretka (AŽPDP) – Oružnička postaja Vojni Križ Krilnom zapovjedništvu u Zagrebu 18. prosinca 1918.

²⁷ *Isto.*

²⁸ *Isto*, AŽPDP – Oružnička postaja Vojni Križ zapovjedništvu 16. pješadijskog puka SHS vojske 19. prosinca 1918.

²⁹ *Isto.*

³⁰ Ivo FRANK (Zagreb, 17. prosinca 1877. – Budimpešta, 19. prosinca 1939.), političar i pravnik. Studij prava završava u Zagrebu 1905. Sudionik spaljivanja mađarske zastave na željezničkom kolodvoru u Zagrebu 1895. U politički život stupa 1911. ulaskom u Sabor u izbornom kotaru Vojni Križ, gdje je redovito biran sve do propasti Austro-Ugarske Monarhije. Protivnik ideologije Hrvatsko-srpske koalicije, suradnje sa srpskim političkim strankama u Hrvatskoj i ideje jugoslavenstva. Nakon sloma Monarhije uhićen 5. prosinca 1918. u Zagrebu te mu je oduzeta odvjetnička titula (doktorat prava). Nakon puštanja iz pritvora odlazi u emigraciju, postaje predsjednikom Hrvatskog komiteta, a krajem dvadesetih godina povlači se iz javnog života. (*Hrvatski biografski leksikon* (dalje HBL), Zagreb 1988., sv. 4, 381-382.)

kotaru.³¹ Treba zabilježiti i Tomčeva zapažanja o srpskim vojnicima koji bezbrižno šetaju Zagrebom, umjesto da se bore za »braću« u Međimurju i Primorju, ali i osvrt na vlastitu sudbinu. Prema navodima u prijavi Tomac je znao »da će biti progonjen, i da će progoni, koji su počeli u Zagrebu, doći i u provinciju«. ³² Za razliku od Gruičičeve prijave Petrinjak spominje i Tomčev boravak u Zagrebu, ali ne govori ništa o »pouzdanosti« žandarmerijske posade u Vojnom Križu. U Petrinjakovoj prijavi se tvrdi da je Tomac već tužen NV-u u Zagrebu, čega, također, nema u Gruičičevoj prijavi (osim ako se i ne odnosi na njegovu).

Istoga dana kada je Petrinjak poslao svoju prijavu, kotarski predstojnik u Čazmi, Augustin Vinković je, opravdavajući svoj čin ugroženošću javnog reda i mira zbog eskalacije pljačkanja u područjima općina Vojni Križ i Dubrava, obavijestio Tomca da mu zabranjuje »ove godine obdržavanje polnočke buduć bi u noći bio ugrožen javni red i mir«. ³³ O ovoj odluci obaviješten je i Nadbiskupski duhovni stol (NDS) u Zagrebu. No, s obzirom na ranija događanja, ali i kasniji razvoj situacije, vjerojatnijim se čini da je Vinkovićeova odluka svoje utemeljenje imala u činjenici da se Tomac nije libio koristiti propovjedaonicu u konkretne političke svrhe.

Nekoliko dana kasnije (22. prosinca) održana je i sjednica Mjesnog odbora NV-a u školskoj zgradi u Vojnom Križu, kojoj je bio prisutan i Gruičić. Ponovno je glavnu riječ imao župnik Tomac. Komentirajući razvoj šire političke situacije on se nije ustručavao oštre kritike vlasti u Zagrebu ističući da »ako se bude tako radilo, da će mo mi Hrvati biti pod jarmom srbskim, kao što smo bili pod jarmom madjarskim, daklem mi Hrvati ne priznajemo kralja srbskoga Petra za našega kralja, mi Hrvati hoćemo u Hrvatskoj 'Republiku'. ³⁴ Mnogo važniji efekt Tomčevog govora bio je sadržan u činjenici da je njegov istup naišao na podršku ostalih odbornika. U nastavku svoje prijave Gruičić otkriva i nove pojedinosti vezane uz ovaj slučaj. Prije svega tvrdi da je natporučnik Petrinjak, u Vojni Križ poslan iz Bjelovara, u sprezi s općinskim načelnikom Ivanom Rukavinom i Tomcem, počeo raditi na ustrojavanju dobrovoljačke čete (Gruičić ju i поближе definira pa ju naziva i narodna straža) »koja da će navodno ovih božićnih dana u mjestu Križ red uzdržavati, a ja podpisani kao zapovjednik postaje da nesmiem nikakove službe vršiti«. ³⁵ Iz iznesenog se kao realna mogućnost čini da je Tomac, a i zbog zabrane služenja polnočke, u suranji s Rukavinom i Petrinjakom, htio poraditi na smirivanju situacije, što je, očito, bilo potrebno i vojnim vlastima NV (Petrinjak). Da su između Tomca i Petrinjaka postojale suštinske razlike u političkim razmišljanjima pokazuje Petrinjakova prijava od 19. prosinca. To je naišlo na Gruičičevo protivljenje pa je on ponovio zahtjev

³¹ Zbog Tomčeva posjeta vlasti su od Franka uzele izjavu u kojoj on tvrdi da je s Tomcem razgovarao o privatnim stvarima, a kako je »Tomac iz Križa, a to je Frankov izborni kotar, to se je Frank interesirao o događanjima u tom kotaru te je i o tom bilo malo govora, ali o aktuelnim političkim stvarima nije pala ni jedna riječ«. (HDA, AŽPDP–Izjava Ive Franka u Zagrebu 29. prosinca 1918.)

³² Kao bilješka 28.

³³ Isto, AŽPDP–Kotarska oblast u Čazmi rimokatoličkom župnom uredu Križ i Dubrava 19. prosinca 1918.

³⁴ Isto, AŽPDP–Oružnička postaja Križ Oružničkom zapovjedništvu u Zagrebu 23. prosinca 1918.

³⁵ Isto.

»da se ovamo na postaju dodjeli 10 stranih vojnika«.³⁶ Mogućnost da bi se Tomac činjenici stvaranja nove državne zajednice pokušao suprotstaviti neposrednijim načinima ponovno pobija Petrinjakova prijava.

Tomac je odlučio ne povinovati se zabrani držanja polnočke, a kako se moglo i pretpostaviti, i ovu priliku iskoristio je kako bi okupljenim mještanima iznio svoje protivljenje nastanku, ili bolje rečeno, načinu nastanka Kraljevine SHS. Zemaljska vlada u Zagrebu obavještena je »kako župnik Juraj Tomac u Vojnom Križu ne propušta nijedne prilike, da raspiri među povjerenim mu duhovnim stadom mržnju spram vladi i sadašnjeg državnog poretka« te je zatraženo »da po tome učini potrebne korake, kojima bi se onemogućilo opasno djelovanje toga nepromišljenoga župnika«.³⁷

I zaista, Zemaljska vlada u Zagrebu odlučila je reagirati. O Tomčevim postupcima obavješten je sam vrh Katoličke crkve u Hrvatskoj, NDS, u Zagrebu. Tomac je pozvan u Zagreb, ali opravdavajući se problemima s vidom i teškoćama putovanja, nije se odlučio na odlazak u Zagreb. Umjesto toga u Vojni Križ je, po uputama zagrebačkog nadbiskupa Ante Bauera³⁸, došao kutinski župnik Mato Lovadenić. O svom razgovoru s Tomcem podnio je izvještaj nadbiskupu Anti Baueru, a ovaj je sredinom veljače 1919. godine o svojim odlukama obavjestio i Vladu u Zagrebu. Bauer je istaknuo Tomčevo odbijanje navoda u Gruičićevoj i Petrinjakovoj optužbi, ali »je (...) ipak o tom govorio u crkvi, na što ga je, kako kaže, ponukala velika uznemirenost župljana, pa je želio da ih ovim načinom umiri«.³⁹ Tomac je kažnjen strogim ukorom »uz prijetnju, da će posljedice sam nositi, bude li i dalje zlorabio crkvu i propovijedaonicu«.⁴⁰

Kakav je bio daljnji postupak vlasti u 1919. godini prema župniku Tomcu iz dostupnih izvora nije moguće utvrditi. No, za pretpostaviti je da se Tomac malo suspregnuo od javnog iznošenja kritike režima i vladajuće ideologije, ali niti režim nije poduzeo nikakve oštrije mjere. Kasniji razvoj događaja, koji kulminira Tomčevim uhićenjem, uz neke nove okolnosti, međutim, pokazuje da se radilo o privremenom primirju.

³⁶ Isto. Gruičićevoj zamolbi za premještanje žandarmerijske posade iz Vojnog Križa zbog »nepouzdanosti« je i udovoljeno pa je istoga dana kada je ovaj izvijestio o Tomčevoj protudržavnoj agitaciji (23.12.1918.) Povjereništvo za Narodnu obranu obavjestilo pretpostavljene u Zemaljskoj vladi da je za »oružničke postaje Križ, Popovača i Rača određeno pojačanje iz Belovara od po 10 momaka srba«. (Isto, AŽPDP–Povjerenik za Narodnu obranu Povjereniku za unutarnje poslove u Zagrebu 23. prosinca 1918.)

³⁷ Isto, AŽPDP–Veliki župan Bjelovarski Povjereništvo za unutarnje poslove 16. siječnja 1919. U istoj prijavi zatraženo je i premještanje kotarskog predstojnika Vinkovića »koji nije ni u koliko dorastao prilikama kotara čazmanskoga, te neka se uprava toga kotara povjeri jednoj vještoj, energičnoj i okretnoj perovodnoj sili«.

³⁸ Antun Bauer (Breznica, 11. veljače 1856. – Zagreb, 7. prosinca 1937.), teolog, filozof i nadbiskup. Studij teologije završava u Zagrebu i Beču, a svećenikom postaje 1879. Neposredno pred početak Prvog svjetskog rata postaje zagrebački nadbiskup. Izrazio aktivan u političkom životu tog vremena: 1885.-1911. zastupnik u Saboru. Uređuje *Katolički list* 1886.-1890., te surađuje u brojnim drugim novinama. Osnivač kasnije Biskupske konferencije. U Kraljevini SHS se, u političkom smislu, prilično pasivizira. Ipak, u stvarima bitnim za što uspješniji rad Katoličke crkve u Hrvatskoj, istupa u javnosti. Tako se opire provedbi zakona o agrarnoj reformi (1921.), radi u komisiji za sklapanje konkordata s Vatikanom, a 1935. zabranjuje svećenicima kandidaciju na listi bilo koje političke stranke. (HBL, Zagreb 1983., sv. 1, 539, 540.)

³⁹ HDA, AŽPDP–Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu Povjereništvo za unutarnje poslove 12. veljače 1919.

⁴⁰ Isto.

Uhićenje župnika Tomca

Vlasti Kraljevine SHS budno su pratile sve aktivnosti potencijalnih protivnika režima. U tom smislu katolički svećenici nisu bili, a naročito oni u manjim mjestima, nikakav izuzetak. Praćenje propovijedi i ostalih načina djelovanja katoličkog svećenstva od početka 1919. godine postaje redovitom praksom.⁴¹ Kada se ima na umu dotadašnje djelovanje župnika Tomca, a to uključuje i njegova politička razmišljanja koja su obilježena žestokim suprotstavljanjem dominirajućoj ideologiji unitarističkog jugoslavenstva, nije nikakvo čudo da je ubrzo, na samom kraju 1919. godine, ponovno došlo do incidenta.

Možda pod utjecajem zabrane održavanja polnoćke još u 1918., ali i demonstracije svoje odlučnosti, Tomac je odbio održati i svečanu misu (točnije on je odbio u počast »ujedinjenja« pjevati svečani »Te Deum«) zahvalnicu povodom obilježavanja dana stvaranja Kraljevine SHS.⁴² Kako stoji u prijavi općinskih vlasti Tomac je izjavio da je dobio »doduše nalog, da ima taj dan prigodom službe božje pjevati »Tebe boga hvalimo« ali da on to neće i kao hrvatski svećenik nesmiije, nego će sutra umjesto »Zornice« biti obična misa u 1/8 sati kao svaki dan i na toj misi da će on moliti Boga, da odvrati od nas ovaj »bič, koji nas tuče« itd.«⁴³ Tomčeva predviđanja o prijavi su se na taj način pokazala točnima, pa je on ubrzo reagirao. Treba već ovdje primijetiti da se navodi u njegovom odgovoru značajno razlikuju od tvrdnji u prijavi općinskog bilježnika.⁴⁴ Iz dosta opširnog Tomčevog odgovora, koji se sastoji od deset točaka, važno je izdvojiti sljedeće: ponajprije on tvrdi da je prijava »u jednu ruku bitno izvrnuta a u drugu iz konteksta mojih riječi istrgnuta«, zatim tvrdi da on i nije tako oštar protivnik ujedinjenja jer se na njegovu riječ »iz propoviedaonice sakupilo samo u mojoj župi tako rekuć preko noći preko 11.000 kruna sve u radost nad prelomom i narodnim sjedinjenjem« te pokazuje odlučnost da svoj govor iznese pred nadležnom sudbenom vlašću.⁴⁵ No, posebno je važno da je Tomac u svojoj izjavi naročito inzistirao na utvrđivanju identiteta prijavitelja smatrajući dužnošću kotarskog predstojništva da mu priopći »prijavitelja te prijave«, ali i da je ukazao na određene nelogičnosti u samoj prijavi – »Neznam zašto je načinjeno ono nasilje u onom i na onom dopisu gdje u prijavi izmedju rieči = dužnošću = i = da to prijavim = nalaze se dvije školje*?«.⁴⁶

⁴¹ Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb 2002., 56.

⁴² Riječ je o 1. prosincu 1918. godine kada je u Beogradu službeno proglašeno ujedinjenje Države SHS s Kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom, a što je u novonastaloj Kraljevini SHS predstavljalo državni praznik najviše kategorije.

⁴³ HDA, PRZV, kut. 1028, 6-14/72/1920., Tomac župnik protudržavno agitiranje (TŽPDA)–Općinski bilježnik Đuro Bedeković u Križu Predstojništvu kraljevske kotarske oblasti u Čazmi 17. prosinca 1919. Tomac je još, navodno, dodao »da će ga radi te propovijedi vjerojatno tko prijaviti, ali da će on i u slučaju možebitne istrage sve to ponoviti«.

⁴⁴ Bedeković u svojoj prijavi tvrdi da je o Tomčevoj protudržavnoj agitaciji »saznao od pouzdanih osoba, koje ću tek ako bude trebalo, usmeno saopćiti« te se požurio dodati »a smatram si dužnošću i kao činovnika i državljana, da to prijavim« (*Isto*).

⁴⁵ *Isto*, TŽPDA–Izjava župnika Jurja Tomca od 19. prosinca 1919.

⁴⁶ *Isto*.

* Škulja = rupa.

Usprkos prilično klimavim dokazima (anonimni prijavitelj, nelogičnosti u samoj prijavi) Tomac je uhićen. Pričekajući da prođu blagdani žandarmerijska ophodnja je Tomca uhitila 8. siječnja 1920. godine, u 16.00h, u župnom stanu u Vojnom Križu.⁴⁷ Iako se sam Tomac nije opirao uhićenju, seljaštvo križke općine počelo se ubrzano okupljati. U prvi mah su prisutni žandarmi uspjeli rastjerati okupljene seljake, ali samo nekoliko sati kasnije, pred župnim dvorom u Vojnom Križu njihovo okupljanje poprimilo je još šire razmjere. Prema izvještaju kotarske oblasti u Čazmi između »7-8 sati u večer počela se svjetina ponovno sakupljati u Križu, i to ne samo iz samog mjesta nego i iz obližnjih sela, koja spadaju pod župu Križ, tako da je oko 8 sati u večer nakupilo u Križu više stotina ljudi. Svjetina je bila dosta uzrujana, a po izjavi očevidaca je dosta ljudi oboružano batinam, a nekoji i sjekirama. Sakupljena svjetina vikala, da želi znati za što je župnik Tomac zatvoren, a protiv občinskog blagajnika Jurja Bedekovića, učitelja Ivana Juzbašića, te učiteljica Fritsch i Budanec, čula se je grožnja i povika, da ih treba ubiti, utopiti i.t.d.«.⁴⁸ Sutrašnji dan (9. siječnja) je donio daljnju eskalaciju napetosti u mjestu. Odmah ujutru seljaci su se ponovno počeli okupljati da bi se stanje postepeno počelo smirivati. No, nakon Tomčeva odvođenja u pritvor u Čazmu, oko 10,00h ujutro, okupljanje je dobilo novi poticaj. Ovoga puta okupljeno seljaštvo pokušalo je održati i prosvjednu skupštinu, ali su ih u toj namjeri zapriječili žandarmi. Ne odustajući od te namjere seljaci su se okupili u kući određene Kate Mađerić u Križu, a nakon policijskog uviđaja odgovorili su da je »predmet skupštine bio samo izbor deputacije za Zagreb, koja će imati moliti, da im se župnik pusti, dok da drugih kakvih govora nije bilo«.⁴⁹ Vijest o Tomčevom uhićenju prodrla je i u širu javnost, ali s neobično slabim odjekom. Tako je središnje glasilo Hrvatske zajednice, zagrebački *Hrvat*, šturo izvjestilo o njegovom uhićenju, poprativši ga rečenicom da se »nastavlja (...) "demokratski" kurs strahovlade punom parom«.⁵⁰ Ovako slab odjek Tomčevog uhićenja mogao bi svoje najvažnije razloge imati u činjenici što, u tom trenutku, nije izlazilo niti jedno glasilo HSP-a, a koja bi sasvim sigurno zabilježila uhićenje jednog od svojih naj-agilnijih članova.

Upravitelj čazmanskog kotara, a od početka 1920. godine na to mjesto je postavljen Stjepan Benešić, u svojoj prijavi iznosi još neke važne detalje. Oni, prije svega, svjedoče o velikoj popularnosti župnika Tomca u očima seljaštva križke okolice (nešto kasnije će sam Tomac posvjedočiti o drugim razlozima snažne seljačke podrške). Prema Benešićevim navodima ne samo da je Tomac bio upoznat s odlukom vlasti da ga uhite, nego je njihova namjera bila poznata i seljaštvu. »Pa i narod je očekivao da će se nešto dogoditi sa župnikom ... Uhićenje župnika Tomca brzo se je razglasilo po Križu i obližnjim selima župe. (...) Ustanovljeno, da je narod u nekim selima još iste večeri trubljom sazivan na sastanak i da je to trubljenje bilo uzrokom, da se je narod tako brzo sakupio i pošo u Križ« – istaknuo

⁴⁷ *Isto*, TPŽDA–Žandarmerijska stanica Križ Komandantu IV. Žandarmerijske brigade u Zagrebu 10. siječnja 1920.

⁴⁸ *Isto*, TŽPDA–Predstojništvo kraljevske kotarske oblasti u Čazmi Predsjedništvu Zemaljske vlade u Zagrebu od 20. siječnja 1920.

⁴⁹ *Isto*.

⁵⁰ »Uapšenje župnika J. Tomca«, *Hrvat*, Zagreb, II/1920., br. 6, 2.

je Benešić.⁵¹ Nakon takvog razvoja događaja vlasti su uspostavile čvrstu kontrolu nad mjestom pohvatavši najistaknutije pojedince.⁵²

U Vojni Križ je 13. siječnja 1920. godine iz Zagreba stigao poručnik Milan B. Ičić, u pratnji desetak žandarma, a u svrhu potpunog smirivanja situacije. Već sutrašnjeg dana, 14. siječnja, Ičić je obavio obavijesne razgovore s podređenim žandarmima (Martin Majcenić i Đuro Drobňak) prisutnima kod događanja u Vojnom Križu 8. i 9. siječnja te s općinskim povjerenikom u mjestu, Ivanom Rukavinom. Od tih iskaza najzanimljiviji je Majcenićev koji je izjavio da je 8. siječnja bio prisiljen kod interniranog župnika pustiti nekoliko seljaka, a koji im je rekao »da budu mirni, i da se razidju, da će on sam za svoje čine odgovarati, ali oni neka za njega samo Bogu mole«. ⁵³ O rezultatima obavljene istrage Ičić je 26. siječnja obavijestio svoje pretpostavljene u Zagrebu. Odmah u početku on definira Tomčevu »krivnju« – župnik je uhićen jer »nije obdržavao u crkvi Križkoj Bogoslužnja po pravilu t.j. na dan ujedinjenja Jugoslavije 1. Decembra i dan rođenja Njegovog kraljevskog Visočanstva Prestolonaslednika Kraljevića Aleksandra 17. Decembra 1919 godine držao je »Crnu misu« (!) zbog čega je i optužen kotarskom predstojniku u Čazmi.« ⁵⁴ Ičićevo izvješće daje naslutiti i identitet Tomčevih prijavitelja; to su, po svemu sudeći, učitelji Juzbašić, Fritsch i Budanec te općinski blagajnik Bedeković jer je »stanovništvo saznalo od župnika Tomca, da su napred imenovana lica i njega tužila za služenje Crne mise i da su oni krivi, da je on u zatvoru.« ⁵⁵ Jedan detalj u Ičićevom izvješću možda i najbolje predočuje stvarne uzroke slučaja. Tomac, kao župnik u malom provincijskom mjestu, mogao je na najbolji način vidjeti sve posljedice bezobzirne centralizacije, provođene pod izrazitom dominacijom srbijanske nacionalne simbolike, u svakom slučaju bolje od svojih pretpostavljenih u Zagrebu. Stoga i ne čudi da Ičiću »jako pada u oči još i to: da opština, škola i sve druge kuće ne imadu slike njegova Veličanstva kralja (...) a, naprotiv svaka seljačka kuća čuva o zidu obješenu sliku Franje Josipa«. ⁵⁶ Tri godine kasnije, u drugoj polovici siječnja 1923., župnik Tomac je u pismu, objavljenom u središnjem glasilu HSP-a, *Hrvatskoj misli*, ukazao da je razlog za njegovo uhićenje možda bio sasvim drugačije naravi. Povod objavljivanja pisma bile su razmirice nastale s vodstvom Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS), točnije s njezinim istaknutim prvakom u križkoj općini Filipom Lakušom. Prema Tomčevim tvrdnjama 6. siječnja 1920. godine u župnom stanu u Vojnom Križu okupili su se opunomoćenici iz svakog sela općine kako bi položili prisegu da će »braniti dragu Hrvatsku slobodu i svetu katoličku vjeru, da ćemo ... braniti svim silama, svom odlučnošću

⁵¹ Kao bilješka 48.

⁵² *Isto*. Uhićeno je 13 osoba, od kojih su osmorica kažnjeni pritvorom od 14 dana, jedan pritvorom od 5 dana, a ostali su pušteni. Također, vlasti su naredile zatvaranje točionica pića od 20,00h, a od istog sata zabranjeno je svako okupljanje bez posebnog dopuštenja pa čak i svaki »nepotrební boravak na cesti.« Benešić je ponovno apostrofirao i učitelja Augusta Petrovića koji da je Tomčev »najbolji osobni i politički pristaša« te je preporučio njegov premještaj.

⁵³ *Isto*, TŽPDA–Iskaz Martina Majcenića od 14. siječnja 1920.

⁵⁴ *Isto*, TŽPDA–Poručnik Milan B. Ičić Komandi IV. Žandarmerijske brigade u Zagrebu 26. siječnja 1920.

⁵⁵ *Isto*.

⁵⁶ *Isto*.

pak makar izgubili za to i svoje živote.«⁵⁷ O sastanku u župnom stanu bio je obaviješten i općinski upravitelj Vinković, podnio je prijavu i Tomac je već »treći dan uhapšen i odveden u Čazmu.«⁵⁸ O ovim Tomčevim tvrdnjama u Ičićevoj prijavi nema nikakvih navoda, a niti on sam u predstavkama upućenima iz pritvora u Čazmi o tom slučaju ništa ne govori. Potrebno je primijetiti da je Tomac objavio pismo u trenutku (siječanj 1923. godine, neposredno pred parlamentarne izbore) kad je bio u velikim nesuglasticama s Lakušem (Tomac tvrdi da je i on položio prisegu) i organizacijom HRSS-a u Vojnom Križu. U tom slučaju postoji velika vjerojatost da su masovni seljački prosvjedi protiv njegovog uhićenja 1920. godine bili u organizaciji križkog HRSS-a.

U pritvoru

Kako je ranije navedeno Tomac je 9. siječnja 1920. godine iz Vojnog Križa otpremljen u pritvor u prostorije Kraljevske kotarske oblasti u Čazmi. Nekoliko dana po dolasku u Čazmu, 12. siječnja, Tomca je pregledao dežurni liječnik, a njegova ocjena pokazuje prilično teško župnikovo zdravstveno stanje. Zbog važnosti ove ocjene u daljnjem razvoju događaja donosimo njezin najvažniji dio: »(...) Juraj Tomac, župnik iz Križa, 54 god. star, visokog stasa, srednje ugojen, bilo i tjelesna toplina jesu naravni. Na lijevom oku ima *oblatio cestinae*, usljed čega je vid na tom oku jednak ništici tj. lievo oko je sasvim izgubljeno. Na desnom oku ima leću, koja je na sredini neprozirna, usljed čega je vidna oštrina desnog oka veoma smanjena. Isti g. župnik imade dimljačnu kilu na desnoj strani (*hernia inguinalis libera dekstra*), koja imade veoma maleni otpor, usljed čega, kad izidju crijeva kroz taj otvor napolje, dade se veoma teško utisnuti u trbušnu ? (...) MNIENJE. Pregledani gospodin župnik potreban je operaciji na desnom oku da mu se popravi vidna oštrina barem na tom oku, kad mu je već lijevo sasvim izgubljeno. Osim toga treba kod njega čim prije provesti operaciju desne dimljačne kile (...) a pošto u uzama nije moći naglo, a ovakove operacije uobće nije moguće izvesti, mogao bi u tom slučaju pregledani i životom nastradati i umrijeti. Usljed ovih gore navedenih razloga neophodno je nužno, da se pregledanog gosp. župnika Jurja Tomca čim prije predade u bolnicu na liječenje.«⁵⁹ Iz ovoga se jasno vidi da je Tomac bio teškog zdravstvenog stanja, ali vlasti nisu odlučile reagirati.

I sam Tomac je odlučio, pomoću intervencija u javnosti, ukazati na svoj težak položaj, ali i na okrutan postupak čazmanskih kotarskih vlasti. Dan nakon liječničkog pregleda, 13. siječnja, uputio je predstavke Nadbiskupiji u Zagrebu, istaknutom pripadniku HSP-a, dr. Aleksandru Horvatu⁶⁰ i Kraljevskom sudbenom stolu u Bjelovaru. U predstavci Nadbi-

⁵⁷ Kao bilješka br. 23.

⁵⁸ *Isto.*

⁵⁹ HDA, TŽPDA–Liječnički nalaz u Čazmi od 12. siječnja 1920.

⁶⁰ Aleksandar Horvat (Sutinske Toplice, 6. prosinca 1875. – Zagreb, 8. svibnja 1928.), političar i pravnik. Studij prava nakratko prekinuo zbog sudjelovanja u spaljivanju mađarske zastave 1895. u Zagrebu, da bi doktorirao 1898. Odvjetničkom praksom se počeo baviti 1903. Prvi put u Sabor izabran 1906. u naknadnim izborima. U rascjepima Stranke prava, s kratkotrajnom iznimkom, pristaje uz struju Josipa Franka. Za vrijeme rata zagovara uvođenje vojne uprave u Hrvatskoj. Uhićen zajedno s dr. Ivom Frankom, iako se povukao iz javnog

skupiji Tomac, u prvom redu, ukazuje na nekorektne, pa čak i bezobzirne postupke vlasti. Tako ističe da mu je zabranjeno primiti ispovjednika i pričestiti se, a uskraćeno mu je i služenje mise u čazmanskoj crkvi. No, on posebno ukazuje da vlasti nisu nimalo uzimale u obzir njegove zdravstvene tegobe. »Radi tih bolesti moram vrlo paziti da mi se tijelo ne potrese. Stoga mi je liječnički zabranjena svaka vožnja na kolima osobito po izrovanoj cesti. No kada sam bio proglašen uapšen morao sam u kola i po toj užasnoj cesti i po tom nepogodnom vremenu drndao sam se na kolima potpuna tri sata i pol. Usljed toga drocanja razbilo mi se podpuno dolnje tijelo, a da nije pri tom najbolje prošlo ovo jedno oko, to je, mislim, razumljivo« – istaknuo je Tomac.⁶¹ Također, odbio je odgovarati na pitanja smatrajući da su za njegov slučaj odgovorne samo pretpostavljene mu duhovne vlasti.

Horvatu se Tomac obraća tražeći od njega pravnu zaštitu, ali i njemu ukazuje na svoje teškoće. No, ova predstava je zanimljivija jer župnik progovara i o samim korijenima slučaja. Konstatirajući da nije samo seljaštvo ogorčeno aktualnim poretkom, nego da ta ocjena u jednakoj mjeri vrijedi i za činovništvo kao »najkonzervativniji stališ«, Tomac tvrdi da nije njegovo protivljenje »sjedinenju« uzrokom njegovog odbijanja da služi svečani »Te Deum« nego »meni nije dozvolilo odpjevati "Te Deum" narodno ogorčenje«⁶²

Vlasti su se oglušile na ove Tomčeve predstave, a možda upravo zbog njih (naročito one upućene A. Horvatu), odlučile su da još ostane u pritvoru u Čazmi. Krajem siječnja 1920. godine u Tomčevom slučaju intervenirao je i poznati slovenski političar dr. Anton Korošec, i sam katolički svećenik. Kako u svom dopisu banu Tomislavu Tomljenoviću ističe, saznao je da se Tomcu ne dopušta služenje mise niti mu se dopuštaju ikakvi kontakti s ispovjednikom ili čazmanskim kapelanom. Korošec je naglasio i činjenicu, da niti gotovo mjesec dana nakon Tomčevog zatočenja, protiv njega nije započet nikakav istražni postupak. Također, upozorio je i na loše zdravlje župnika Tomca. Zbog svega navedenog Korošec je zamolio bana »da li je voljan poduzeti korake: 1. da se gospodinu J. Tomcu dozvoli da može vršiti vjerske funkcije, 2. da se istraga odmah provede, 3. da se s obzirom na zdravstveno stanje g. Tomca istoga smjesti u bolnicu.«⁶³ Korošcu je odgovoreno da je ban naložio ubrzanje postupka i dodatni liječnički pregled.⁶⁴

Što god da je bilo uzrokom, da li Korošćeva zamolba, ponovna banova uputa ili, što je vjerojatnije, Tomčeve zdravstvene teškoće, on je tjedan dana kasnije prevezen na liječenje u Zagreb. Šestog veljače Veliki župan Bjelovarsko-križevački (VŽBK) dobio je naredbu iz Zagreba »da se župnik Tomac pod nenapadnom pratnjom otpremi u Zagreb u zakladnu

života. Podržava politiku I. HB-a, 1923., 1925., i 1927. kandidira na izborima, ali neuspješno. Vrstan odvjetnik te suizdavač tjednika *Pravaš*. (*HBL*, Zagreb 2002., sv. 5, 622-623.)

⁶¹ HDA, TŽPDA–Juraj Tomac Nadbiskupskom Ordinarijatu u Zagreb 13. siječnja 1920.

⁶² *Isto*, TŽPDA–Juraj Tomac dr. Aleksandru Horvatu 13. siječnja 1920. Tomac je još dodao: »Tko je zadovoljan tim što i kako se događa sa hrvatskim narodom, taj neka pjeva slobodno 'Te Deum' no mi ćemo se sutra moliti, da nas dragi Bog reši – kako narod govori – toga 'biča' dosadanje uprave, e da uzmognemo svi radosno i jednoglasno zapjevati iz dna radosnoga srca svečani 'Tebe Boga hvalimo' kada će doći drugi put prvi dan prosinca kao dan našega narodnoga sjedinjenja.«

⁶³ *Isto*, TŽPDA–Anton Korošec banu Tomislavu Tomljenoviću 28. siječnja 1920.

⁶⁴ *Isto*, TŽPDA–Predsjedništvo Zemaljske vlade Antonu Korošcu 2. veljače 1920.

bolnicu, kamo ga valja predati uz izričit navod da je nad njim određen pritvor pa mu se imade uskratiti svaki saobraćaj i držati ga pod paskom.«⁶⁵ Župnik Tomac je u Zagreb stigao 9. veljače.⁶⁶

Ponovna aktualizacija slučaja

Arhivski dokumenti kao niti tisak iz tog razdoblja ne otkrivaju točan datum povratka župnika Tomca s liječenja u Zagrebu. No, kako je već polovicom svibnja 1920. godine ponovno došlo do činjenice da je Tomac postao predmetom bavljenja upravnih i policijskih vlasti, i opet zbog »nedoličnog« slavljenja državnih blagdana, ali i drugih aktivnosti, za pretpostaviti je kako se iz Zagreba vratio još u prvoj polovici godine. Čini se kako su vlasti još jednom odlučile igrati na kartu pritiska na Tomčeve pretpostavljene u Zagrebu. O tome svjedoči i dopis Predsjedništva Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju (PRZV) Nadbiskupu Baueru iz druge polovice svibnja 1920. godine. U dopisu se Nadbiskup upozorava da križki župni ured »nije nikakvo uskratio služenje svečane službe na rodjendan cara austrijskoga niti u sličnim zgodama propale monarkije.«⁶⁷ Stoga je Bauer zamoljen da uputi Tomca da svečana bogoslužjenja obavlja na način na koji se ona obavljaju u »prvostolnoj crkvi u Zagrebu.«⁶⁸ Ovaj dopis svoje utemeljenje ima u dvama Tomčevim dopisima općinskom poglavarstvu u Vojnom Križu s kraja 1919. i početka 1920. godine, a koje su u Zagreb prosljedile županijske vlasti u Bjelovaru.⁶⁹

⁶⁵ *Isto*, TŽPDA–Predsjedništvo Zemaljske vlade Velikom županu Bjelovarsko-križevačkom 6. veljače 1920.

⁶⁶ *Isto*, TŽPDA–Veliki župan Bjelovarsko-križevački Predsjedništvo Zemaljske vlade 16. veljače 1920.

⁶⁷ *Isto*, TŽPDA–Predsjedništvo Zemaljske vlade Nadbiskupu Baueru 21. svibnja 1920.

⁶⁸ *Isto*. Tomac se nije složio s optužbom koju su vlasti u Zagrebu (ban) poslale Nadbiskupu Baueru. Čak je ustvrdio da on na svečaniji način doživljava državne blagdane od onih, kojima bi to trebala biti primarna dužnost, općinskog činovništva. Tako je u predstavi banu izjavio »(...) Ja sam za 12/7 oglasio sa propovijedaonice svečanu pjevanu misu, no moj tužitelj: općinsko poglavarstvo nije pronašlo niza shodno niza potrebno, da ma samo riečcu spomene u svom službenom proglasu /od 11/7/ dakle uoči toga državnog blagdana, taj državni blagdan... No zato će se ipak mene žigosati da 'omalovažujem' državne blagdane, a od moga tužitelja: opć. poglavarstva, koje tako 'uzveličuje' te blagdane, primat ćete protiv mene tužbe i uredovat će te i meni će se dieliti opomene, ukori imene će osudjivati...«. (*Isto*, TŽPDA–Juraj Tomac banu Matku Laginji 13. srpnja 1920.)

⁶⁹ Donosimo oba dopisa u cijelosti: 1. »Prema odredbi nadbiskupskog Duhovnog stola od 7/7 1919. Br. 7374 i od 10/11 1919. Broj: 124/Pr. saobćujem tom naslovu, da kao što se služe dvie svete mise u ovdješnjoj župnoj crkvi redovito svaki dan i to u djelatne dane: redovito između 7 i 8 sati prije podne a po nedjeljama i blagdanima u 7½ sati i 10½ prije podne, tako će se dvie sv. mise služiti: a) 17/XII., b) 28/VI., c) 12/VII. i d) 1/XII do daljnje odredbe. Prepušta se posvema na volju koli mjesnim oblastima, toli školskom ravnateljstvu, da prisustvuje sa svojim činovništvom i osobljem odnosno sa školskom djecom ili prvoj ili drugoj sv. misi. Mjesto specijalnoga saobćenja za dane pod a) b) c) i d) neka služi ovo generalno saobćenje. Umoljava se to saobćiti onima na koje to spada.« (*Isto*, TŽPDA–Juraj Tomac Općinskom poglavarstvu u Križu 11. prosinca 1919.; 2. (vjerojatno napisan u pritvoru u Čazmi) »Predmet: Služenje takozvanih službenih misa. Pošto se dosta često proglašuju novi tako zvani državni blagdani na koje se poziva svećenstvo da služi svete mise, to ovaj župni ured javlja tome naslovu, da ako isto što vriedi za takozvane službene – državne – naredbene dane glede služenja sv. mise: 28/6 - 12/7 - 1/12 i 17/12 vriedi i za sve kasnije uvedene službeno – državne – naredbene dane kao i za one koji jošte nisu uvedeni ali će moguće biti uvedeni; ono i onako što je tomu naslovu priobćio ovaj župni ured dne 11/12 1919 pod brojem 283-1919.« (*Isto*, TŽPDA–Juraj Tomac Općinskom poglavarstvu u Križu 22. siječnja 1920.)

Ukor koji je župnik Tomac dobio od pretpostavljene duhovne oblasti u Zagrebu odnosio se na njegove postupke početkom 1920. godine.⁷⁰ No, polovicom te iste godine slučaj će se ponovno intenzivirati. Nekoliko dana prije dopisa vlade u Zagrebu Nadbiskupu Baueru, 16. svibnja, VŽBK je izvijestio PRZV da je župnik Tomac opet prekršio zakon, ovaj puta vezano uz oblik državnog uređenja. Vlada je obaviještena da je Tomac na matične knjige, a preko natpisa Kraljevina, napisao slovo R (u značenju republika).⁷¹ Tomac je, više od mjesec dana nakon što su središnje vlasti obaviještene o njegovom postupku s matičnim knjigama, pozvan na saslušanje u prostorije općinskog poglavarstva u Vojnom Križu. Pored prilično rijetkih pojavljivanja Tomca u tisku tog razdoblja, saslušanje od 21. svibnja predstavlja najbolji prikaz njegovih stvarnih političkih afiniteta. Odmah u prvom odgovoru on je odbacio optužbu da je s izvadaka iz matičnih knjiga (smrtoznice i sl.) u potpunosti izbrisao natpis »Kraljevina«, nego je izjavio da je preko tog natpisa napisao veliko slovo »R«. »To slovo »R« znači »Republika« – dodao je.⁷² Tomac uopće nije prisutnom žandarmu Franji Benešiću poricao da je učinio tu zamjenu natpisa. No, kao objašnjenje za takav postupak naveo je da u Hrvatskoj, prema njegovim saznanjima, prevladavaju pristaše republikanskog oblika vladavine. Pri tome se ogradio da ga u njegovom postupku nije vodio nikakav antagonizam prema monarhiji, nego je »htio jedino i samo respektirati javno raspoloženje u Hrvatskoj.«⁷³ Značajno je zabilježiti i Tomčevu tvrdnju da veliko slovo »R« stoji na svim izdanim dokumentima iz matičnih knjiga križkog župnog ureda od početka 1919. godine.⁷⁴ U ovom slučaju vlasti su se poslužile s nekoliko vrsta sankcija protiv Tomca. Jedna od njih je bilo ponovno inzistiranje na ukoru NDS-a u Zagrebu, o čemu je ban Matko Laginja⁷⁵ obaviješten

⁷⁰ Nadbiskup Bauer je 5. lipnja 1920. obavijestio Predsjedništvo Zemaljske vlade da je »župnikov postupak, koje se očituje u njegovim dopisima o državnim blagdanima, osudio i u pamet mu dozvaio svoje odredbe o načinu proslave državnih blagdana.« (*Isto*, TŽPDA–Nadbiskup Bauer banu Matku Laginji 5. lipnja 1920.

⁷¹ *Isto*, TŽPDA–Veliki župan Bjelovarsko-križevački Predsjedništvo Zemaljske vlade 16. svibnja 1920.

⁷² *Isto*, TŽPDA–Zapisnik saslušanja Jurja Tomca od 21. svibnja 1920. u uredu općinskog poglavarstva u Križu.

⁷³ *Isto*. Tomac se ogradio i od mogućeg prigovora, a koji je bio glavni argument pobornika monarhističkog državnog uređenja, da je konačni oblik državnog uređenja određen još činom od 1. prosinca 1918. U tom smislu naveo je sljedeće argumente: »I.) U poslanicama koje smo mi župnici primali od svoga nadbiskupskog ordinarijata i koje smo morali svojim župljanima javno sa propovijedaonice čitati i (?) stoji, da sadašnje političko i državno stanje u Hrvatskoj jest privremeno do konstituante, na kojoj će imati celokupni narod svoju odlučnu riječ, kao i glede forme vladavine, tako i glede konačnog državnog uređenja naše mlade države. II.) Sadašnji ban gosp. Dr. Laginja i vladina stranka također priznaje i u svojim organima piše, da konačnu riječ o državnoj formi vladavine u našoj državi mora imati konstituanta. Ako je potrebno mogu se nabaviti poslanice na koje se gore pozivam kao što i izjava regentova može se glede toga kontrolirati, a glede ovoga pod III.) nije niti nužno dokazivati.«

⁷⁴ *Isto*.

⁷⁵ Matko Laginja (Klana, 10. kolovoza 1852.–Zagreb, 18. ožujka 1930.), političar i pravnik. Pravo doktorirao 1885. u Grazu. U mladosti prihvaća ideje Ante Starčevića te ostvaruje blisku suranju s ostalim istaknutim istarskim pravašima: Vjekoslavom Spinčićem i Matkom Mandićem. Godine 1883. izabran u Pokrajinski sabor Istre, a u njegovom radu sudjeluje sve do 1913. U razdobljima 1891.–1901. te 1907. i 1918. zastupnik i u Carevinskom vijeću u Beču. Predsjednik Starčevićeve stranke prava 1917.–1918. U Kraljevini SHS aktivno sudjeluje u političkom životu: član Privremenog narodnog predstavništva, poslanik u Skupštini, predsjednik Narodnog kluba (1920.–1922.) te Hrvatske zajednice. Vrhunac političke karijere doživljava 1920. kada obavlja dužnost bana Hrvatske i Slavonije. (*EJ*, Zagreb 1962., sv. 5, 466.)

6. kolovoza 1920. godine.⁷⁶ Također, od početka kolovoza iste godine bilo mu je zaustavljeno i isplaćivanje osobnog dohotka.⁷⁷

Novi problemi za župnika Tomca, a u kontekstu približavajućih izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine, pojavili su se samo dva dana, 24. svibnja, nakon saslušanja. Tog dana, a po nalogu VŽBK-a, općinsko poglavarstvo u Križu uputilo je proglas u kojem se upozorava na »protunarodni i izdajnički« rad dr. Ivica Franka.⁷⁸ Potrebno je primijetiti da je Frank tada bio u emigraciji, a u Kraljevini SHS upravo tada je na djelu bila snažna medijska kampanja protiv *Hrvatskog komiteta*⁷⁹, čiji je on bio član. Potrebno je spomenuti i činjenicu da je Frank često kandidirao u čazmanskome kotaru prilikom saborskih izbora do raspada Austro-Ugarske Monarhije, a i sam Tomac je bio član HSP-a te je s njim bio u vrlo bliskim odnosima. Zbog toga ne iznenađuje Tomčeva reakcija. Zajedno s još osamnaesticom sumještana, samo dan kasnije, Tomac je općinskom poglavarstvu u Vojnom Križu uputio dopis, napisan u vrlo oštrom tonu u kojem, prvenstveno brani Franka od optužbe protiv »izdaje«. Tomac i ostali potpisani ponosno izjavljuju da kao »ne samo Hrvati, nego i katolici« traže »da se za tvrdnje toga naslova o narodnom izdajstvu Dra Ivica Franka iznesu i dokazi, i to dokazi jasni, čvrsti, neoborivi, nedvoumni.«⁸⁰ Ipak, istraga koju su kotarske vlasti poduzele u ovom slučaju nije ništa otkrila.⁸¹

Veliki dio Bjelovarsko-križevačke županije bio je u rujnu 1920. godine zahvaćen seljačkim nemirima koji su prerasli u otvorenu pobunu. Glavni razlog pokreta hrvatskog seljaštva 1920. godine ležao je u namjeri središnjih vlasti da provedu žigosanje stoke. Kako takav način, u biti način popisivanja stoke u svrhe eventualnih vojničkih potreba (svako grlo stoke se obilježavalo tj. žigosalo), nije bio poznat u hrvatskim krajevima (radilo se o

⁷⁶ Ban Laginja je obaviješten »da je župnik u Križu Juraj Tomac odavle opomenut, da se u stvarima vođenja matica i izdavanja isprava ima držati propisa i forama, koje su službeno određene.« (HDA, TŽPDA–Nadbiskupski duhovni stol banu Matku Laginji 6. kolovoza 1920.)

⁷⁷ Kao bilješka br. 23.

⁷⁸ U proglasu križkih općinskih vlasti stoji: »(...) 1/ Da Dr Ivica Frank stoji u svezi s neprijateljima našim: Crnogorskim raskraljem Nikolom, Talijanima, Madžarima i Nijemcima, 2/ Da Dr Ivica Frank od tih naših neprijatelja dobiva silne svote novaca, 3/ da tim novcem Dr Ivica Frank sjajno živi u inozemstvu, 4/ da tim novcem Dr Ivica Frank plaća i knama šalje razne agente sa svrhom da među nama razpire nezadovoljstvo i plemenske mržnje, što bi išlo u prilog našim neprijateljima...« (Isto, TŽPDA–Juraj Tomac Općinskom poglavarstvu u Križu 25. svibnja 1920.)

⁷⁹ Hrvatski komitet bio je ilegalna organizacija koja je najvjerojatnije osnovana u Grazu u svibnju 1919. godine, a kojoj su okosnicu činili neki istaknuti članovi HSP-a te bivši austrougarski časnici koji su se nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije našli u emigraciji. Ta skupina tražila je oslonac u Italiji, Mađarskoj i Austriji, a njezino djelovanje u Kraljevini SHS svodilo se na propagandu o osnutku samostalne hrvatske države, ali nije dovelo do učinkovitijeg rezultata. (B. JANJATOVIĆ, *Politički teror*, 192-221, a vidi i Emanuel (Manko) GAGLIARDI, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komitetu 1919.-21. Odgovor na napadaje Stjepana Radića*, Graz 1922.)

⁸⁰ Kao bilješka br. 78. Predstojnik kraljevske kotarske oblasti u Čazmi Radmanović je još dopisao: »Kako se iz memoranduma Jurja Tomca župnika u Križu i njegovih 18 povjerenika uviditi može, sprema se moguće i najgore proti činovništvu ove občine a to bi moglo iza označenog roka ultimatum (Tomac je zatražio odgovor na svoj dopis do 29. svibnja – op. a.) usljediti a ovo poglavarstvo neima povjerenja u pomoć ovdašnje žandarmerijske stanice dok je na čelu iste narednik gosp. Martin Majcenić desna ruka župnika Jurja Tomca.«

⁸¹ Isto, TŽPDA–Predstojništvo kraljevske kotarske oblasti u Čazmi Mili Kramariću, podžupanu Županije Bjelovarsko-križevačke 12. lipnja 1920.

srbijanskoj vojničkoj praksi) seljaštvo je nagoniski reagiralo. Pobuna je ne samo zahvatila, nego je i jedno od svojih izvorišta imala u čazmanskome kotaru, pa tako i na području upravne općine Vojni Križ.⁸² O djelovanju župnika Tomca u tim događajima postoje rijetke zabilješke, ali one ga pokazuju u »pozitivnom« svjetlu, čak prilično jasno upućuju na činjenicu da je on nastupao kao čimbenik smirivanja situacije. Ban Laginja, usprkos tome što u svom izvještaju o pobuni konstatira nedovoljnu utvrđenost Tomčeve prisutnosti u »ustanku« te što ukazuje na činjenicu »da su k njemu u vrijeme ustanka zalazili neki glavni kolovođe«, ipak tvrdi da »ima izjava sa više strana, da je on pučanstvo odgovarao od bune.«⁸³ Tomac je, ipak, označen kao glavni širitelj središnjeg glasila HRSS-a, *Doma*, u križkom kraju.⁸⁴

Godine 1920. u Kraljevini SHS održani su i prvi parlamentarni izbori. Tomac je, kao organizirani pristaša HSP-a, a vjerojatno i zbog svoje popularnosti u tom kraju, bio nosioci kandidatske liste pravaša u bjelovarsko-križevačkom izbornom okrugu. O nekom njegovom predizbornom djelovanju nema tragova. Potrebno se, ipak, osvrnuti na članak koji je objavljen u *Hrvatskoj misli*, u drugoj polovici listopada 1920. godine, a koji je potpisan s *Seoski župnik*. Iako je Tomac sve svoje članke potpisivao punim imenom i prezimenom te službom navodi u samom članku izrazito podsjećaju i na Tomčev stil i ideje koje je propagirao. Upućuje se tu, prije svega, na nepokolebljivo hrvatstvo svećenstva organiziranog u HSP-u, a članak završava otvorenim pozivom svećenstvu da se »u interesu svete katoličke stvari, ugleda staleža i osobne sigurnosti« ostavi »jugoslavenstva« i povrati »k hrvatstvu i hrvatskom narodu.«⁸⁵ No, posve je sigurno da je lista HSP prvenstveno zahvaljujući njemu postigla drugi po vrijednosti rezultat ne samo u križkoj izbornoj jedinici nego i u cjelokupnom izbornom okrugu.⁸⁶

⁸² O tome vidi više u I. BANAC, *Nacionalno pitanje*, 235-246; Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, (pretisak), Zagreb 1992., 93-94; B. JANJATOVIĆ, *Politički teror*, 109-112 i ISTA, »Izvještaj bana Matka Laginje o pobuni seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u rujnu 1920. godine«, *ČSP*, XXIV/1992., br. 1, 257 do 297.

⁸³ B. JANJATOVIĆ, »Izvještaj...«, 272. Laginja je očigledno svoje stajalište o Tomčevom sudjelovanju u pobuni formirao na temelju izvještaja kotarske oblasti u Čazmi vladi u Zagrebu, u kojem se tvrdi da se »napose (...) nije moglo ustanoviti, da bi u istu bio upleten i župnik Tomac u Križu, koji je prema dosta pouzdanim vjestima odvrćao narod od pobune.«; (Josipa PAVER (ur.), *Zbornik građe za povijest radničkog pokreta i KPJ 1919-1920 [Dvor, Glina, Ivanič-Grad, Kostajnica, Kutina, Novska, Petrinja, Sisak]*, Sisak 1970., 366 do 367, Izvještaj kotarske oblasti u Čazmi od 23. rujna 1920. o seljačkim nemirima.)

⁸⁴ *Isto* (PAVER), 372, Komandir žandarmerijskog odreda u Popovači komandi u Zagreb 25. rujna 1920.

⁸⁵ »Katoličko svećenstvo, hrvatstvo i jugoslavenstvo«, *HM*, I/1920., br. 18, 3. Kako se Nadbiskupski stol u Zagrebu i nije previše angažirao u Tomčevom, ali i ostalim sličnim slučajevima, vjerojatno iz želje da se ne ide u preveliko izazivanje ionako nesklonih vlasti, autor članka ga je podvrgnuo žestokoj kritici te je ukazao kakve posljedice zbog takvog stava vrha Katoličke crkve u Hrvatskoj trpe, prije svega, provincijski svećenici: »Protuhrvatsko jugoslavenstvo, koje je visoki kler zaveo ili u nju nagnao velikim dijelom ladanjsko svećenstvo, bacilo je u takovu oprieku ovo svećenstvo naprama narodu, da se ono – izgubivši svako povjerenje i ugled – mora pred narodom sakriti ili ga lažima i izvrcaanjem nastojati prevariti.« (*Isto.*)

⁸⁶ U križkoj izbornoj jedinici HSP je dobio povjerenje 229 birača (15.9%), daleko iza HRSS-a (1.129 palih glasova), ali isto tako daleko ispred ostalih stranaka. Tako je Hrvatska pučka stranka dobila 14 glasova, Hrvatska zajednica samo 4, a jedan od oslonaca režima, Demokratska stranka, 41 glas. (*Statistički pregled izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS za Ustavotvornu skupštinu*, Beograd 1921., Kotar Čazma.)

Neposredno pred održavanje izbora, odlukom regenta Aleksandra, na velik broj kaznenih prijava proglašena je abolicija. I Tomčev slučaj potpao je pod ovakvu odluku pa je on oslobođen daljnjeg kaznenog progona.⁸⁷

Još dvije optužbe za »protudržavno djelovanje«

Policijske vlasti u Vojnom Križu nisu zaboravile niti na praksu praćenja Tomčevih propovijedi. Tako je nedjeljnoj misi održanoj 5. prosinca 1920. godine prisustvovao žandarm Mile Basta. Naravno da Basta nije prisustvovao vjerskom obredu zbog svojih osobnih potreba, nego se tu zatekao po zadatku, »neopaženo u civilnom odjelu.«⁸⁸ Bastino izvješće o sadržaju župnikove propovijedi obilježeno je inzistiranjem na Tomčevom republikanizmu. Kako se navodi u tom izvješću Tomac je u prilično afektivnom stanju uzviknuo: »Narode mi hoćemo republiku, mi hoćemo republiku, tri puta je glasno viknuo ... Narode mi ne trebamo nikakova kralja u našoj Hrvatskoj, mi samo hoćemo republiku ...«⁸⁹ U jednom kasnijem izvješću iz prosinca 1920. policijskih vlasti optužbe protiv župnikovog djelovanja su proširene. Tako je, pored »huškačke« propovijedi od 5. prosinca, optužen da nije htio obavijestiti općinsko poglavarstvo o točnom vremenu održavanja svečane mise povodom dana »ujedinjenja« (1. XII.), na dan 12. prosinca na župni stan objesio je dvije zastave, navodno, zbog proglašenja republike, a na dan 17. prosinca (rođendan regenta Aleksandra) izbjegao je održavanje službe (umjesto Tomca svečanu misu održao je njegov pomoćnik).⁹⁰ Vlasti su se morale nositi i s činjenicom da je, u biti, cijelo područje općine Vojni Križ, bilo prema njihovim nastojanjima neprijateljski raspoloženo. Župnik Tomac optužen je da predstavlja najistaknutijeg podržavatelja i poticatelja ovakvog stanja jer se konačno »vidi [da] sve uzdrmanje dolazi sa strane Juraja Tomca, koji podržava političke situacije svojim huškanjem naroda.«⁹¹

O župnikovom djelovanju obaviješteno je i Ministarstvo unutarnjih poslova (MUP). Prema tom izvješću Tomac je, po političkom profilu, »gorljivi pristaša Frankovačke stranke i republikanac. Vrlo neprijateljski raspoložen napram današnjem državnom stanju. Uživa dosta veliki ugled među seljačtvom i svojim pristašama.«⁹² Također, predložen je Tomčev premještaj, postupak koji predstavlja i prvo predlaganje ovakvog načina rješavanja slučaja. Ne postoje (ili nisu dostupna) točna saznanja o odluci MUP-a, ali čini se da su i vlasti u Zagrebu odustale od takvog prijedloga, i same uviđajući nje-

⁸⁷ HDA, PRZV, kut. 1130, 6-14/567/1921., Tomac Juraj, župnik, protudržavno djelovanje (ŽTPDD), Predsjedništvo Zemaljske vlade Ministarstvu unutarnjih poslova 16. siječnja 1923.

⁸⁸ HDA, TŽPDA–Žandarmerijska stanica Križ Komandantu IV. Žandarmerijske brigade u Zagrebu 6. prosinca 1920.

⁸⁹ *Isto.*

⁹⁰ HDA, ŽTPDD–Žandarmerijska postaja Križ Komandiru 3. žandarmerijskog voda u Garešnici 17. prosinca 1920.

⁹¹ *Isto.*

⁹² *Isto*, ŽTPDD–Povjereništvo za unutarnje u Zagrebu poslove Ministarstvu unutarnjih djela (nepoznat datum). Ministarstvo je podatke o župniku Tomcu od Zemaljske vlade u Zagrebu zatražilo 29. prosinca 1920.

govu promašenost.⁹³ Dan prije ovog odgovora MUP-u, Tomac je, na nalog bana, pozvan na ponovno saslušanje u prostorije žandarmerijske postaje u Vojnom Križu. Zanimljivo je da je ban smatrao potrebnim upozoriti policijske vlasti u Vojnom Križu da se na »općenite okrive ne može (...) zapodjenuti postupak.«⁹⁴

Vežano uz ovakvu odluku bana, kotarske vlasti u Čazmi su mu poslale opsežno izvješće. U njemu je ukazano na neke objektivne poteškoće »jer nitko neće ništa protiv njega swjedočiti, te i oni koji su po swom osvjedočenju lojalni državljani i od kojih potpisani kojom prilikom saznaje jezgru Tomčewih propowijedi, izjavljuju, da neće ništa swjedočiti, jer se boje osвете naroda«.⁹⁵ Kotarski predstojnik Benešić se požalio da mu policijske vlasti ne daju dovoljno konkretne podatke o Tomčevom djelovanju, a konstatirao je i određene promjene u Tomčevim nastupima, prvenstveno manji stupanj zlorabe propovjedaonice u političke svrhe. Benešić je iz Zagreba obaviješten da bi na Tomčeve propovijedi trebao slati inteligentnije ljude.⁹⁶

Na ponovno iskazivanje Tomčevog »protudržavnog« djelovanja upozoren je i NDS u Zagrebu. Nadbiskupu Baueru ukazano je da bi, zbog sređenja prilika, ali i u interesu svećeničkog ugleda, trebao poduzeti određene korake protiv Tomca.⁹⁷ I zaista, Tomac je i ovoga puta službeno ukoren. Ban Tomljenović je obaviješten da je »župnik u Križu JURAJ TOMAC ... radi njegova govora u crkvi, strogo opomenut i upozoren na odredbe preuzvišenoga gospodina nadbiskupa u pogledu propovijedanja u crkvi.«⁹⁸

No, sam proces protiv njega nikako nije započinjao. Na tu činjenicu požalio se i sam Tomac. Nakon što je istaknuo svoj loš financijski položaj, jer mu je od početka veljače 1921. godine (od kolovoza 1920. godine nije primao ni osobni dohodak) ukinut dodatak na skupoću ustvrdio je da je za takav postupak odgovorna prijava žandarma Baste od 5. prosinca 1920. Zbog toga je uputio javni poziv (početkom srpnja 1921. godine) onima »koji se dobro poznadu sa gospodinom državnim odvjetnikom zagrebačkim, da ga zamole, neka

⁹³ Ministarstvo unutarnjih poslova je 13. veljače 1921. obaviješteno da se »nemože spriječiti, da on [Tomac, op.a.] kao poznati frankovac ne bi u tom duhu djelovao. Premještenje njegovo iz župe nebi se moglo preporučiti, jer bi i u drugoj župi zaludio narod, a u sadašnjoj teško da može još išta pokvariti, jer je Križ od vajakada skroz frankovačka općina«. (*Isto*, ŽTPDD–Predsjedništvo Zemaljske vlade Ministarstvu unutarnjih poslova 13. veljače 1921.) Tomčev premještaj, nešto ranije, 27. veljače 1921. godine, predložio je i zapovjednik žandarmerijske postaje u Vojnom Križu. (*Isto*, ŽTPDD–Narednik Mile Šašić Komandiru 3. žandarmerijskog voda u Garešnici 27. veljače 1921.)

⁹⁴ *Isto*, Ban Tomislav Tomljenović Komandi IV. Žandarmerijske brigade u Zagrebu 12. veljače 1921.

⁹⁵ *Isto*, Predstojništvo kraljevske kotarske oblasti u Čazmi Predsjedništvu Zemaljske vlade 16. ožujka 1921.

⁹⁶ Benešić je u izvješću ove činjenice dosta istakao: »(...) U čestim svojim propowjedima govori Tomac i o republici prikazujuć tu formu wladawine kao spasonosnu za hrvatski narod, nu da bi Tomac bilo kada u crkwi proglašiwao osnutak te republike nije owoj oblasti poznato, niti je o tom owamo kakowa prijawa bilo od koga podnesena. Kr. oružnička postaja u Križu koja takowa šta twrdi morala bi konkretne podatke nawesti, da se uzmogne protiv Tomca postupati. Mora se, ali priznati, da se u posljednje vrijeme ne čuje da bi Tomac u tolikoj mjeri zlorabio propowjedaonicu kao u prošloj godini. Istina i sada kada govori u svojim propowijedima o političkim prilikama u našoj držawi, dakako u nepowoljnom smislu za današnje državno i političko stanje, nu gowor mu prema dobijenim informacijama nema onu haramgirajuću tendencu, kako je to prije znao imati.« (*Isto*.)

⁹⁷ *Isto*, Predsjedništvo Zemaljske vlade Nadbiskupu Baueru 12. travnja 1921.

⁹⁸ *Isto*, Nadbiskupski duhovni stol banu Tomljenoviću 6. lipnja 1921.

izvoli čim prije proti meni podignuti optužnicu na onu prijavu, što ju poslaše ovdješnji žandarmi i na temelju koje prijave obustavljen mi je ovaj pošteno i pravedno zasluženi, a krvavo potrebni dohodak.«⁹⁹

Usprkos tome što vlasti nisu raspolagale dovoljno konkretnim dokazima protiv župnika Tomca, odlučile su se na započinjanje postupka. Kraljevsko državno odvjetništvo u Zagrebu je optužnicu protiv župnika, radi propovijedi od 5. prosinca 1920. godine podiglo godinu i pol kasnije, 29. kolovoza 1921. godine. Kao što se moglo i predvidjeti slučaj je zapinjao. Početkom veljače 1922. godine, a nakon Tomčevih prigovora, optužnica je odbačena.¹⁰⁰ Takva odluka, ipak, nije značila i da je župnik Tomac potpuno slobodan. Naknadno su saslušani svi svjedoci, pa tek kad je na temelju njihovih iskaza zaključeno, a nakon što su vidjeli Bastin, utvrđeno je »da okrivljeni nije tako govorio, kako svjedok Basta tvrdi, te svjedok Vuković naročito, da je okrivljeni govorio upravo onako, kako sam navadja.«¹⁰¹ Takvom odlukom predmet je ponovno vraćen sucu istražitelju. Početkom studenog iste godine postupak je obnovljen.¹⁰²

Završetak slučaja javnosti je objavio sam župnik Tomac. Istaknuo je da je krajem 1923. godine primio obavijest da se postupak protiv njega obustavlja. Sada je on nastupio u ulozu tužitelja inzistirajući na logičnoj pretpostavci da odbacivanje optužbi protiv njega ujedno znači i mogućnost pokretanja optužbe protiv odgovornih u žandarmerijskom sustavu radi zlorabe službenih ovlasti. No, morao se zadovoljiti pomalo kontradiktornim odgovorom koji se slijepo drži odluke nadležnog suda.¹⁰³

Početkom studenog 1921. godine opet su pripadnici križke žandarmerije podnijeli prijavu protiv župnika Tomca. Ovoga puta žandarm Mihailo Dejanović je prisustvovao Tomčevoj propovijedi održanoj 30. listopada iste godine. Prema njegovim navodima Tomac je koristeći biblijsku alegoriju o Isusu i njegovom stavu u čvrsto vjerovanje u Boga (riječ je o događaju na jezeru kada su se apostoli uplašili oluje, a Isus ih uvjeravao u sigurnost vjere) upućivao prisutne u promjenjivost režima. Također, spomenuta je i Tomčeva usporedba otomanskih Turaka s beogradskim režimom, s tom razlikom da ih Turci nisu »toliko zanišćavali ko što nas sada oće da unište, ovi naši neprijatelji, ovi naši krvnici.«¹⁰⁴ Ponovno

⁹⁹ Juraj TOMAC, »Da li je to moguće u pravnoj državi?«, *HM*, II/1921., br. 29, 1-2.

¹⁰⁰ Temeljni se odnosio na negiranje navoda žandarma Baste o sadržaju propovijedi. Tomac je tvrdio da je izjavio: »(...) Hrvat nije trpio u svojoj kući gospodara ni Švabu ni Madjara, a nemože i neće trpiti ni gospodara Srbina. Godine 1918. složili su se Hrvati, Slovenci i Srbi u jednu državu no u toj državi moraju biti svi ravnopravni. Nitko ni nadkim ni nitko podkim. Ako Srbi žele Kralja Bog im ga blagoslovio, no eto hrvatski narod glasno je i jasno danas tjeđan rekao da hoće republiku.« (HDA, ŽTPDD–Kraljevsko državno odvjetništvo Kraljevskom državnom nadodvjetništvu u Zagrebu 2. rujna 1923.)

¹⁰¹ *Isto*.

¹⁰² *Isto*, ŽTPDD–Kraljevsko državno nadodvjetništvo u Zagrebu Predsjedništvu Pokrajinske uprave 6. studenog 1923.

¹⁰³ Tomac je objavio odgovor Komande IV. žandarmerijske brigade: »U ovom slučaju ne mogu biti žandarmi uzeti na odgovor, budući ovdje ne postoji kleveta, već uredovna prijava pretpostavljenoj službenoj vlasti. Istina je, da je govor bio sumnjiv, pa su radi toga i podnijeli prijavu koja je došla do suda i sud je po istoj sudio.« (Juraj Tomac, »Salamunsko riješenje IV. žandarmerijske brigade u Zagrebu i pravna sigurnost«, *HM*, IV/1924., br. 46, 3.)

¹⁰⁴ HDA, ŽTPDD–Žandarmerijska stanica u Križu Komandantu IV. žandarmerijske brigade 5. studenog 1921.

su reagirale i Tomčeve nadređene duhovne vlasti. U odgovoru vlastima istaknuto »da je imao Tomac tendencu u svojoj propovijedi odvrćati narod od pobune i revolucije, a ne politički haranguirati, no dotični ga žandarm valjda krivo shvatio. Podjedno je župnik ponovno (naknadno dopisano – op.a.) opomenut, da ne uvlači u crkvu političke stvari, koje štetno djeluju ...«. ¹⁰⁵

I u ovom slučaju došlo je do sudskog procesa protiv župnika Tomca. Do konačne odluke je došlo, kao i u proteklom primjeru, krajem 1923. godine. Nakon obavljenih saslušanja svjedoka postupak protiv Tomca je obustavljen. U obrazloženju takve odluke stajalo je: »(...) Da udovolji Dejanović nalogu i donese komandiru povoljan raport nesumnjivo je iz propovijedi uhvatio one odlomke, koji su mu za njegov raport bili potrebni, pa ih je po svoj inteligenciji povezao na svoj način i referirao komandiru, koji je prijavu sastavio. Pošto iskaz toga svjedoka ne smatra dovoljnim dokazom za učin i subjektivnu krivnju, naumilo je kr. državno odvjetništvo u Bjelovaru postupak proti Gjuri (!) Tomcu obustaviti.« ¹⁰⁶

Župnik Tomac, križki radićevci i prijava Stjepana Brajnića

Političko djelovanje župnika Tomca, vezano uz stranačku svakodnevicu Kraljevine SHS, također mu je donijelo niz problema s lokalnim i državnim vlastima. Kao što je već naglašeno Tomac je bio organizirani pristaša HSP-a. U tom svojstvu bio je i nosioc pravaške kandidatske liste na izborima za Ustavotvornu skupštinu, ali se aktivirao i u učvršćenju stranačke organizacije HSP-a u križkoj općini. Križki pravaši su često nesebično izdvajali znatne novčane svote kako bi pomogli boljem djelovanju stranke na široj razini. Neposredno pred održavanje drugih po redu parlamentarnih izbora mjesna organizacija HSP-a u Vojnom Križu uplatila je izborni fond stranke 500 Kruna. ¹⁰⁷

Vjerojatno kao posljedica raspada I. HB-a, došlo je i do naglog zahlađenja u odnosima između župnika Tomca i križke organizacije HRSS-a. Između tih dviju stranaka u Vojnom Križu do tada su vladali skladni odnosi i međusobno pomaganje, a čini se da su i najistaknutiji križki HRSS-vac Lakuš i Tomac bili u vrlo bliskim odnosima. Upravo pred održavanje izbora počinju izlaziti na vidjelo i sve veća neslaganja, koja su uzrokovana agresivnom medijskom kampanjom HRSS-a. Problem svakako nije bio u postojanju neusklađenih političkih stajališta. Iz svega gore navedenog posve je jasno da je župnik bio otvoreni pobornik republikanskog oblika vladavine. No, nisu u pitanje dolazile niti njegove simpatije prema konfederaciji kao najpovoljnijem rješenju pitanja unutarnjeg državnog uređenja Kraljevine SHS. O tome postoji čitav niz dokaza. Još 1921. godine u posjetu njegovom kapelanu došao je zastupnik Demokratske stranke Nikola Bradica. Kako sam Tomac ističe Bradica se otvoreno pokajao zbog svog glasovanja prilikom donošenja, izrazito centralistički usmjerenog, Vidovdanskog ustava. No, odmah po povratku u Beograd Bradica je pogazio svoju riječ, što mu je Tomac oštro zamjerio. ¹⁰⁸ Još jasnije

¹⁰⁵ *Isto*, Generalni nadbiskupski vikar pokrajinskom namjesniku Jurju Demetroviću 9. prosinca 1921.

¹⁰⁶ *Isto*, ŽTPDD–Kraljevsko državno nadodvjetništvo Predsjedništvu Pokrajinske uprave 6. studenog 1923.

¹⁰⁷ »Razne vijesti«, *HM*, III/1922., br. 14, 4.

¹⁰⁸ Juraj TOMAC, »Otvoreno pismo«, *HM*, II/1921., br. 25, 1.

je svoja razmišljanja Tomac iznio nekoliko dana pred održavanje izbora, odgovarajući na proglas žandarmerijske postaje u Vojnom Križu, da će u slučaju proglašenja republike uslijediti reakcija vlasti. U slučaju proglašenja konfederalne zajednice Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara Tomac je izrazio spremnost »pjevati zahvalnicu Bogu velikomu svaki dan do svoje smrti«. ¹⁰⁹

Čak niti izbacivanje pravaša iz I. HB-a nije prouzrokovalo promjenu Tomčeva stava prema HRSS-u. On je istaknuo da je i sam pisao vodstvu HSP-a da na predstojećim izborima ne istupa samostalno, a u protivnom »on neće kandidirati«. ¹¹⁰ Svi ti Tomčevi postupci nisu zaustavili sve žešće napade *Slobodnog Doma* na njega. U tim napadima prednjačio je upravo Lakuš optužujući ga da je monarhist te da zlorabi crkvu u svrhu stranačke agitacije. A i sam Tomac je utvrdio da problemi s HRSS-om počinju »s početkom protukatoličkog pisanja S. Doma«. ¹¹¹ Nakon izbora Tomac je, kao potvrdu svojih stajališta, naveo izjavu predsjednika križkog HRSS-a, Đure Cazina, prema kojoj su napadi na Tomca »potpuno neutemeljiti i neistiniti«. ¹¹² Propaganda HRSS-a, bez obzira na njenu utemeljenost u stvarnosti, donijela je ploda. U odnosu na parlamentarne izbore 1920. godine, tri godine kasnije, lista HSP-a dobila je samo 80 glasova u križkoj izbornoj jedinici, ali treba primijetiti da župnik Tomac nije kandidirao. ¹¹³

Usporedo s napadima križkog HRSS-a, župnik Tomac se morao suočiti i s optužbama koje su dolazile s druge strane ideološke bojišnice, od strane unitaristički raspoloženih pojedinaca. Afera je izbila u javnost kada je Tomac javno obznanio navode pisma određenog Stjepana Brajnića iz Okešince, sela u općini Vojni Križ. Brajnić je početkom rujna 1922. godine ministru Svetozaru Pribičeviću uputio pismo u kojem traži da mu se pošalju pravila »fašističke čete«, kao i da se on primi u jednu od njih. ¹¹⁴ U nastavku pisma Brajnić ukratko prikazuje svoj životni put (predstavio se kao općinski pisar u Vojnom Križu) te, neizostavno, karakterizira Tomca kao neprijateljski raspoloženog prema državi. O kakvom je čovjeku bila riječ najbolje će posvjedočiti sam autor pisma kada Pribičeviću ukazuje na činjenicu da bi se dao »pokrstiti u pravoslavnu vjeru, jer sam imao od uvijek volju i oduševljenje za srpsku narodnu politiku i za sveto srpsko pravo«. ¹¹⁵ Svoja razmišljanja Brajnić je još detaljnije predstavio 21. prosinca 1922. godine. Mjesto Vojni Križ je nazvao leglom neprijateljskog djelovanja ¹¹⁶, a otkrio je i da je Tomac na propovijedi pročitao navode iz

¹⁰⁹ Juraj TOMAC, »Kad žandarmerijski komandanti politiziraju ...«, *HM*, IV/1923., br. 12, 2.

¹¹⁰ Kao bilješka br. 23.

¹¹¹ *Isto*.

¹¹² Juraj TOMAC, »Otvoreno pismo«, *HM*, IV/1923., br. 13, 3.

¹¹³ *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine*, Beograd 1924., 86.

¹¹⁴ Ovdje se očigledno misli na Organizaciju jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA). O njezinom djelovanju vidi više Branislav GLIGORIJEVIĆ, »Organizacija jugoslavenskih nacionalista (Orjuna)«, *Zbornik radova Istorija XX. veka*, Beograd 1963., br. 5, 315-396.

¹¹⁵ HDA, ŽTPDD–Stjepan Brajnić ministru Svetozaru Pribičeviću 5. rujna 1922.

¹¹⁶ Brajnić je izjavio da je Vojni Križ »u opšte leglo Radićevaca a naročito Frankovaca, kojima na čelu stoji župan (!) Juraj Tomac, nepotrebno je da naznačim, da je ovaj elemenat daleko od tog a da voli ovu našu zajedničku državu i da se svim dopuštenim i nedopuštenim sredstvima bori protiv naroda i države.« (*Isto*, ŽTPDD–Izjava Stjepana Brajnića Odjeljenju javne sigurnosti Ministarstva unutarnjih poslova 21. prosinca 1922.)

njegova pisma te tom prilikom izjavio »da se našla jedna hrvatska hulja, koja silom hoće da postane Srbinom«. ¹¹⁷

Očigledno na zahtjev MUP-a, vlasti u Zagrebu su 16. siječnja 1923. godine, uputile u Beograd izvješće o djelovanju i političkom profilu župnika Tomca. On je okarakteriziran kao fanatični pristalica HSP-a, na njegovo djelovanje je obraćana pažnja praktički od samog osnutka države te je predloženo da mu se parira radom neke državotvorne stranke, a spomenuta je i mogućnost njegovog premještanja iz Vojnog Križa. Zanimljivo je to da Tomčeva suradnja s HRSS-om spomenuta kao završena stvar tj. istaknuto je da je »radio (...) i za Radića«. ¹¹⁸

Cijeli slučaj je, vjerojatno, završen Tomčevom predstavkom pretpostavljenima u Zagreb. Takva pretpostavka se može izvući iz Tomčevog logičnog zaključka, kojim je uništio ionako sumnjivu Brajnićevu reputaciju. Župnik je ukazao na jednostavnu činjenicu da Brajnić sada (1923.) ima 25 godina, a u svom iskazu je naveo da službu općinskog pisara u Vojnom Križu obavlja već osam godina. »Prije petnajest godina (Tomčev dolazak u Vojni Križ-op.a.) bio je Brajnić svih deset godina star. Prema tomu mora da je nastupio pisarničku službu kod ovdašnjeg suda navršenom drugom godinom. Ostala dječica u tim godinama jedva čisto progovaraju, no ja ne znam – barem meni nije poznato da bi dvogodišnje dijete bilo sposobno voditi pisarske poslove kod sudova. Zaista je bio taj Brajnić siloviti – čudovište od djeteta.« – istaknuo je. ¹¹⁹ Vrijedi upozoriti i na Tomčeva zapažanja o odnosu s lokalnim radićevcima, koji se »napinju (...) iz petnih žila, da me u javnosti prikažu kao monarhistu, a moj župljan fašista Stepo I. Brajnić nastoji, da me pred Beogradom prikaže kao republikanca i kao župnika antidržavnog i antisrpskoga. Ne bi to samo bilo samo po sebi ništa fatalnoga, ali na žalost i jedni i drugi u toj svojoj žalosnoj raboti uspijevaju. Medjutim« – zaključio je – »moja je savjest čista i mirna«. ¹²⁰ Tomac je odbio i sve druge Brajnićeve navode, pokazujući na taj način da se radilo o posve iskonstruiranoj optužbi, kakvih, uostalom, u cjelokupnoj povijesti odnosa između križkog župnika i vlasti Kraljevine SHS nije nedostajalo.

Zaključak

Politički profil katoličkog svećenika Jurja Tomca oblikovan je davno prije stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Kao pristaša, ali i organizirani pripadnik Čiste stranke prava (od 1919. Hrvatske stranke prava), Tomac je o osnovnim političkim osobitostima u kojima se našao hrvatski narod u prvih trideset godina XX. stoljeća razmišljao na način koji je uvijek pretpostavljao oslonjenost na vlastite političke snage. Kako je i prije zauzeo prilično negativno stajalište prema ideji jugoslavenskog jedinstva, na način koji je to

¹¹⁷ *Isto.*

¹¹⁸ Kao bilješka br. 87.

¹¹⁹ *Isto*, ŽTPDD–Juraj Tomac Nadbiskupskom ordinarijatu u Zagrebu 17. ožujka 1923. Svojoj tvrdnji o Brajnićevoj laži o pisarskoj službi Tomac je priložio potvrdu općinskog poglavarstva u Križu. U njoj se ističe »da Stjepan Brajnić /Cafutan/ nije nikako bio kod ovoga poglavarstva i mjestnog suda kakovim pisarom, pa isti, nema niti sposobnosti za pisarsko zvanje«. (*Isto*, Općinski upravitelj u Križu župnom uredu ?, 1923.)

¹²⁰ *Isto.*

jedinstvo propagirala Hrvatsko-srpska koalicija, stvaranje državne tvorevine u kojoj je to i takvo jedinstvo dobilo status službene religije nije ga previše iznenadilo. Dodatno uvjerenje u svoje stavove Tomcu je dao njegov položaj provincijskog svećenika. S te pozicije mnogo lakše je uspijevao precizno uvidjeti stvaran položaj hrvatskog seljaštva. Činjenicu da je, praktički, njegovo djelovanje bilo praćeno i prije stvaranja Kraljevine SHS, objašnjava jedino saznanje da novoformirane (Narodno vijeće) vlasti nisu zaboravile njegovo ranije djelovanje. Najžešća Tomčeva kritika išla je u smjeru, nametnutoga od samog početka, a službeno deklariranog 1921. godine, monarhizma. Kako bi što učinkovitije »smirile« Tomca vlasti (upravne i policijske) su se koristile raznim sredstvima: administrativnim mjerama (ukidanje plaće i dodataka), internacijom te kaznenim prijavama. Dodatnu poteškoću, a onda iz toga, kako se vidi u sačuvanoj dokumentaciji, prouzrokovao i određeni osjećaj osamljenosti, Tomcu su, potkraj 1922. godine, a kao odraz šireg raspada koncentracije hrvatskih političkih snaga, predstavljali i lokalni radićevci. Možda upravo ovakve lokalne razine na najbolji način pokazuju svu tragičnost koju je, često nedosljedna politika HRSS-a, imala na organizaciju učinkovitijeg otpora hrvatskih političkih snaga.

Summary

PARISH PRIEST JURAJ TOMAC AND THE AUTHORITIES OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENIANS 1919-1923

Political profile of Juraj Tomac was defined a long before the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians was formed. As an supporter and a member of the Pure Party of the Right (from 1919 Croatian Party of the Right), Tomac thought that Croatian people in the historical circumstances of the 30s of the twentieth century had to rely only on its own political forces. Though he was rather sceptic towards ideas of Yugoslavian unity, which was propagated by the Croato-Serbian coalition, he was not surprised with the foundation of a state in which such a unity had grown to be a kind of religion. His post of a parish priest helped him to figure out the exact position of the Croatian peasantry, which only backed up his political convictions. Since he was criticising already from the beginning the monarchism that was publicly proclaimed in 1921, the authorities suppressed him in many ways; such as by putting him in exile, not giving him a wage, and constant control. Moreover, in these times Tomac was also feeling kind of lonely, since the political forces in Croatia were rather dispersed; and this was partly caused by the activities of the local supporters of Stjepan Radić. At the end the author concludes that perhaps this local aspect is the best way to demonstrate how this lack of the concentrated and organised political activities caused political tragedy.

KEY WORDS: *The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, Juraj Tomac, political history, the twentieth century, Catholic Church.*